

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**  
**КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**  
**Психолого-педагогічний факультет**  
**Кафедра загальної та вікової психології**

«Допущено до захисту»

Реєстраційний № \_\_\_\_\_

Завідувач кафедри

\_\_\_\_\_ Токарева Н.М.

« \_\_\_\_\_ » \_\_\_\_\_ 2023 р.

« \_\_\_\_\_ » \_\_\_\_\_ 2023р.

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ**  
**СВІДОМОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ЮРИДИЧНОГО ПРОФІЛЮ**

Кваліфікаційна робота студента групи  
ЗППм-22

ступінь вищої освіти магістр  
спеціальності 053 Психологія

Гончарова Андрія Вікторовича

Керівник Дрібас Світлана Анатоліївна,  
кандидат психологічних наук,

старший викладач кафедри загальної та вікової  
психології КДПУ

Оцінка:

Національна шкала \_\_\_\_\_

Шкала ECTS \_\_\_\_\_ Кількість балів \_\_\_\_\_

Голова ЕК \_\_\_\_\_

(підпис) (прізвище, ініціали)

Члени ЕК \_\_\_\_\_

(підпис) (прізвище, ініціали)

\_\_\_\_\_ (підпис) (прізвище, ініціали)

\_\_\_\_\_ (підпис) (прізвище, ініціали)

## ЗАПЕВНЕННЯ

Я, Гончаров Андрій Вікторович, розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавав і не одержував недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело. Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету ознайомлений. Чітко усвідомлюю, що вразі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.



## ЗМІСТ

<b>ВСТУП</b> .....	4
<b>РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ У СТУДЕНТІВ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ</b> .....	7
1.1. Аналіз проблеми дослідження у науковій психолого-педагогічній та юридичній літературі.....	7
1.2. Психологічні компоненти розвитку правосвідомості майбутніх юристів.....	12
Висновки до розділу I.....	23
<b>РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСНОВНИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ У СТУДЕНТІВ ЮРИДИЧНОГО ПРОФІЛЮ</b> .....	25
2.1. Опис процедури дослідження.....	25
2.2. Аналіз та інтерпретація результатів емпіричного дослідження.....	28
Висновки до розділу II.....	38
<b>РОЗДІЛ III. КОМПЛЕКСНА КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИВАЛЬНА ПРОГРАМА РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ У СТУДЕНТІВ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ</b> .....	40
3.1. Опис та структура корекційно-розвивальної програми.....	40
3.2. Результати комплексної корекційно-розвивальної програми розвитку правової свідомості студентів майбутніх психологів.....	45
Висновки до розділу III.....	50
<b>ВИСНОВКИ</b> .....	52
<b>СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ</b> .....	55
<b>ДОДАТКИ</b> .....	60

## ВСТУП

**Актуальність теми дослідження.** На сучасному етапі розвитку українського суспільства можна помітити тенденцію до посилення вимог до правової свідомості юристів, що йде паралельно з освітніми реформами та загальною гуманізацією системи освіти. Від рівня правової свідомості напряду залежить статус соціально-правової активності представників правової сфери, що в свою чергу визначає їх готовність брати активну участь у зміцненні законності та правопорядку. Сучасний юрист повинен розуміти важливість власних інтересів, мати глибокі знання про права і вміти ефективно їх захищати, а також дотримуватися обов'язків та поважати права й інтереси інших громадян. Отже, розвиток правової свідомості юристів потребує спеціально організованих заходів, які впливають на різні сфери індивідуальної свідомості, але особливо чутливим до цих суспільних змін є сфера правової свідомості особистості.

У сучасному правовому просторі однією з важливих тем є розвиток правосвідомості студентів, які проходять підготовку до майбутньої юридичної кар'єри. Важливим питанням є окреслення основних методологічних підходів до формування психолого-педагогічних аспектів правової свідомості, враховуючи важливість цієї компетенції для майбутніх фахівців у юридичній галузі. Детального аналізу потребують компоненти, що впливають на розвиток правосвідомості, яка визначає орієнтири для осіб, що стикаються з правовими ситуаціями, спонукаючи їх приймати етично й правомірно обґрунтовані рішення.

Особливо значимим є питання контрольно-оціночного аспекту в формуванні правової свідомості студентів, оскільки рівень їхнього розвитку визначається як об'єктивними (показники успішності, дисципліни, активності, знання і вміння) так і суб'єктивними (ставлення до права, оцінка правових цінностей, установки, мотиви) показниками. Заключним результатом формування правосвідомості студентів має стати їхнє розуміння

пріоритетності правових норм, значущість правових питань та здатність до використання правових інструментів у сучасному суспільстві.

Сформованість правової свідомості студента відображається у здатності інтегрувати правові знання, навички, досвід правомірної поведінки та особистісні установки. Успішність розвитку правосвідомості студентів обумовлена належною організацією навчально-пізнавальної діяльності, урахуванням психологічних особливостей студентів, використанням сучасних інтенсивних психолого-педагогічних методик, заснованих на принципах гуманізму, демократії і плюралізму, а також впровадженням співробітництва та сприянням постійному навчанню і самоосвіті студентів.

**Мета кваліфікаційної роботи** – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити компоненти розвитку правової свідомості здобувачів освіти юридичного профілю.

У відповідності до мети було визначено **завдання дослідження**:

1. Здійснити теоретичний аналіз проблеми в психолого-педагогічній та юридичній літературі.
2. Визначити та проаналізувати компоненти формування та розвитку правосвідомості здобувачів освіти юридичного профілю.
3. Провести емпіричне дослідження психологічних особливостей розвитку правової свідомості здобувачів освіти юридичного профілю.
4. Розробити та перевірити ефективність корекційно-розвивальної програми розвитку правової свідомості студентів майбутніх юристів.
5. Здійснити інтерпретацію та порівняльну оцінку отриманих у ході емпіричного дослідження даних відносно рівня розвитку правової свідомості здобувачів освіти юридичного профілю.

**Об'єкт дослідження** - права свідомість.

**Предмет дослідження** - розвиток правової свідомості здобувачів освіти юридичного профілю.

Для розв'язання поставлених у роботі завдань було задіяно комплекс наступних методів:

– теоретичні методи допомогли визначити поняттєвий апарат дослідження, структуру, рівень, умови та критерії формування правової свідомості студентів майбутніх психологів;

– емпіричні методи: спостереження, констатувальний та формувальний експеримент, тестування (методики: «Мотиви вибору професії» (Р.В. Овчарова); «Ціннісні орієнтації» (М. Рокич); «Визначення спрямованості особистості» (Б. Басс); тест-опитувальник самоствавлення (В. В. Столін, С.Р. Пантелєєв); методи математичної статистики (кореляційний аналіз Пірсона, Т-критерій Стьюдента) із залученням пакету статистичних програм (IBM SPSS Statistics 22.0.0.0).

Методологічну основу дослідження базується на підґрунті, яке включає ряд прийомів і методів, що використовуються для отримання об'єктивних знань про правову свідомість майбутніх юристів, а також для розгляду процесу формування правової свідомості під час отримання юридичної освіти у ВНЗ.

Практичне значення роботи полягає у тому, що результати та висновки дослідження можуть бути використані в процесі організації навчально - виховної роботи студентів юридичних спеціальностей в українських ВНЗ; консультативно-корекційній діяльності, спрямованої на підвищення рівня правової свідомості студентів майбутніх юристів.

**Апробація результатів дослідження.** Основні теоретичні положення і висновки роботи презентовано на III Всеукраїнській науково-практичній конференції здобувачів та викладачів закладів вищої освіти «Правовий дискурс» (м. Черкаси, 12 жовтня 2023 р.) і представлено в публікації: Дрібас С., Гончаров А. До питання дослідження правової свідомості українського суспільства. *Правовий дискурс: Матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. здобувачів та викладачів закладів вищої освіти.* Черкаси, 12 жовт. 2023 р. Черкаси : Видавець Вовчок О. Ю., 2023. 292 с.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, 9 таблиць, 9 рисунків, списку використаних джерел, що складає 49 найменування та додатків. Загальний обсяг роботи 71 с.

## РОЗДІЛ 1.

### ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ У СТУДЕНТІВ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ

#### 1.1. Аналіз проблеми дослідження у науковій психолого-педагогічній та юридичній літературі

Проблема розвитку правової свідомості студентів майбутніх юристів в науковій літературі розкрита доволі широко, але не завжди уніфіковано визначено. Це пов'язано з тим, що більшість сучасних дослідників цього питання прагнуть сформулювати своє власне визначення поняття правосвідомість і доволі часто наділяють його різновекторними компонентами. Узагальнюючи більшість визначень поняття правосвідомість відзначимо, що як правило під правовою свідомістю розуміється комплекс ідей, поглядів, уявлень та почуттів, які відображають відношення до реального або бажаного права як до справедливого або несправедливого, а також до дій людей як до правомірних або неправомірних [1].

Вважається, що професійна правосвідомість юристів є основною інструментальною складовою їх діяльності, має специфічні умови, компоненти, засоби та методи формування. Дослідження всього комплексу факторів та компонентів, які мають безпосередній вплив на правосвідомість має велике значення для створення необхідних передумов для якісного функціонування студентів майбутніх юристів [37].

За визначенням А. Луцького правосвідомість – це концепція свідомості, яка дозволяє створювати особистий образ чинного або бажаного права. Ця концепція є суб'єктивною основою права, умовою його існування та розвитку. Відповідно, структура правосвідомості складається з різних елементів і їх поєднань, що відображають внутрішню організацію цієї системи та взаємодію складників, з яких вона формується. Важливо зауважити, що виділення структурних елементів правосвідомості не означає їх абсолютну

відокремленість. Навпаки, будь-яка теоретична модель структури правосвідомості є результатом діяльності автора та його методологічних підходів. На практиці всі ці елементи взаємопов'язані і не можуть існувати абсолютно відокремлено один від одного [22].

С. Кононенко вказує на складність правової свідомості як явища, яке взаємодіє з внутрішніми (психічними) та зовнішніми (соціальними) факторами, що провокує необхідність дослідження її розвитку в контексті функціональних зв'язків, які об'єднують всі компоненти в одне цілісне утворення [17].

О. Кобець, аналізуючи структуру професійної правосвідомості юриста, дійшов висновку, що правосвідомість та ієрархія правових цінностей формуються не лише завдяки правовому досвіду особистості, але й пов'язана з вибірковістю інформації про навколишнє середовище конкретної особи, що обумовлена її індивідуальним набором особистісних характеристик. Ця індивідуальна вибірковість створює передумови для формування різних проявів правосвідомості в однакових умовах життя та виявляється в мотиваційній сфері, емоційних особливостях, когнітивному стилі та комунікативних характеристиках [14].

Досягнення оптимального рівня правової свідомості у студентів майбутніх юристів вимагає внесення змін у всі структурні компоненти цього процесу. У ньому виділяються різні ознаки, що визначають критерії професіоналізму юриста, розробка яких стає можливою завдяки нормативності цього явища. Якщо розглядати правову свідомість як явище з нормою, можна визначити психологічні критерії та показники сформованості правової свідомості в юристів, що дозволяють оцінити їхню діяльність та погляди [18].

Ця проблематика має велике практичне значення, адже правова свідомість є орієнтиром для суб'єктів права у соціально-правових ситуаціях, що допомагає їм здійснювати етичний та правовий вибір і приймати юридично важливі рішення. Формування та покращення правової свідомості можливі



лише через правове виховання та правову освіту, які мають втілюватися за допомогою правової обізнаності, навчання, індивідуальної роботи та самовдосконалення. Застосування в освітньому процесі зазначених методів та способів позитивного впливу, переконання, наочності, роз'яснення юридичних випадків і самооцінки сприяє формуванню правової свідомості юриста. У цьому плані правове виховання і правова освіта юриста представляють собою цілеспрямовану і систематичну діяльність державних та громадських інститутів, вплив юридичної теорії та практики на свідомість юриста [41, 47].

Рівень правової свідомості юристів є найважливішим показником розвитку особистості і результативності освітнього процесу у вищих навчальних закладах. Проте в наукових дослідженнях ще немає єдиного погляду на питання про критерії рівнів правової свідомості юристів. Більшість науковців погоджуються, що розвиток правової свідомості залежить від зовнішніх факторів (сім'я, школа, вищий навчальний заклад, суспільство) і впливу антисоціального середовища [27].

Для розвитку правосвідомості юристів важливим є виділення впливу провідних тенденцій на правові почуття, які також можуть мати специфічний вплив. Важливо мати уявлення про специфічні сфери в свідомості особистості, що варіюються для кожної особи залежно від їх провідних індивідуальних тенденцій [48].

При цьому, для розкриття процесу формування правосвідомості юристів важливим аспектом є розгляд правових почуттів, які можуть мати різноманітні якісні та кількісні характеристики. Наприклад, почуття стосовно певних прав і обов'язків, справедливості, гідності, автономії може залежати від конкретних особистісних рис майбутнього фахівця, таких як педантизм, здатність до лідерства або слідування за лідером, здатність до інтуїтивного мислення та прогнозування, вид сприймання та ін. [49].

Отже, процес формування правової свідомості студентів майбутніх юристів відображає не тільки чинники об'єктивного та суб'єктивного характеру, які впливають на правосвідомість індивіда, з одного боку, але й

висвітлює безпосередній процес формування правосвідомості через призму особливостей і тенденцій в сфері чуттєвої діяльності та пізнавальних процесів особистості, з іншого боку [45].

Крім того, слід зазначити, що процес формування правової свідомості юристів не обмежується лише складанням, становленням та набуттям закінченості й зрілості. Він також включає в себе розвиток зрілих форм поведінки фахівців, взаємовідносин і підготовку до професійної правничої діяльності, аналогічно до процесу соціалізації [44].

Враховуючи системний та структурно-функціональний підходи Р. Муслумов вказує на те, що правосвідомість може бути сприйнята як комплексне, багатопланове утворення з поліструктурною організацією. Важливу роль у цій структурі відіграють правові знання, ставлення до права та правові позиції. Саме ці компоненти на думку науковця забезпечують єдність, цілісність та особливості правосвідомості студентів майбутніх юристів [28].

У правосвідомості однієї особи наявні елементи, характеристики та властивості різних спрямувань, таких як правова ідеологія, правова психологія (повсякденна та наукова) конституційна та екологічна складова тощо. Ці елементи і види правосвідомості взаємодіють та утворюють цілісний комплекс, проте вони також не можуть існувати окремо від елементів моральної, політичної та інших різновидів свідомості [43].

Розвиток індивідуальної правосвідомості юристів може бути більш ефективним, якщо він здійснюється шляхом поступового переходу від менш усвідомлених форм саморегуляції до більш усвідомлених. Цей процес не лише визначається певними чинниками, але й є складною відкритою системою, здатною до самостійного управління. Психологічні аспекти розвитку правосвідомості юристів стають очевидними завдяки взаємодії об'єктивних та суб'єктивних факторів цього складного процесу [42, 46].

У дослідженнях сучасних науковців відзначається, що під час навчання, рівень правосвідомості юриста стає ключовим показником розвитку

особистості майбутнього фахівця, а також у певній мірі вказує на загальну результативність освітнього процесу у вищому навчальному закладі.

При цьому С. Нагорняк підкреслює, що дослідницька активність студентів та їх творчий підхід до вирішення науково-навчальних завдань буде набувати все більшого значення у освітньому процесі вищої школи [29]. З цим висновком можна погодитися оскільки підтримка студентів вищої школи у публікації їх наукових досліджень в сфері права вказує на зростання рівня правосвідомості в суспільстві завдяки усвідомленню більш прогресивних поглядів на захист порушених чи обговорюваних прав.

Згідно з позицією С. Сливка важливим фактором у процесі формування правосвідомості є правове виховання юристів, що означає систематичне засвоєння необхідних загальнотеоретичних і спеціальних практичних юридичних знань. Це виховання суттєво знижує рівень соціального конформізму, сліпого наслідування чужих поглядів та бездумного виконання вказівок згори [26]. Завдяки правовому вихованню юристів моральні цілі суспільства набувають більш повного сприйняття, що впливає на внутрішній імператив службового обов'язку та деонтологічну правосвідомість. Постійне вивчення майбутніми правниками права сприяє ширшому розвитку деонтологічних принципів правосвідомості та розумінню її функцій, що оберігає юриста від обмеження себе виключно практичним досвідом [32].

Один із методів формування правосвідомості у юристів є постійний і безперервний аналіз практики вирішення правових ситуацій. Іншими словами, фахівець має вміти оцінювати причини прийнятих неправильних рішень, що впливає на їх загальну та деонтологічну правосвідомість.

З позиції В. Сокаля важливою є дотримання юристом визначених в суспільстві норм моралі як ключових положень, які допомагають осмислити роль правника в українському соціумі. Він виділяє такі складові професійної культури юриста, як моральну, політичну, етичну, правову та естетичну культури [33].

Я. Яронов у своїх роботах розглядає ряд факторів, які ускладнюють процес формування правосвідомості. Він вказує на традиційне розщеплення ідеології, соціального та політичного менталітету, що є характерним для культури сьогодення. Це призводить до руйнування стереотипів, які вже вкоренилися в свідомості та поведінці особистості і для багатьох людей це може стати глибокою нервово-психічною травмою [40].

У процесі формування правосвідомості юристів слід звертати увагу на те, що службова дисципліна та професійна правомірна поведінка виступають як сили двигуна, що забезпечує досягнення нового якісного рівня та подолання всього негативного і застійного. З іншого боку, вони стимулюють розвиток гуманізму та соціальної справедливості в юридичній діяльності. Актуальність проблем, пов'язаних з дисципліною і поведінкою, впливає з потреб, які визначає правосвідомість і з метою зміцнення законності у професійній діяльності юристів [24].

Отже, аналіз основної літератури з проблеми дослідження показав, що формування правової свідомості студентів майбутніх юристів значною мірою залежить від професійного оточення, здатності розуміти правові явища, переконання у цінності права, яке визначено науковою організацією праці, інтелектом юриста, спеціальною правничою мораллю, а також включає психологічні й педагогічні навички та службового етикету.

## **1.2. Психологічні компоненти розвитку правосвідомості майбутніх юристів**

Питанням вивчення свідомості займається значна кількість наук, зокрема психологія, філософія, соціологія та ін. При цьому висновки, зроблені у напрямку питань свідомості людини, нерозривно пов'язані з рівнем розвитку науки на конкретному етапі її існування. На сучасному етапі розвитку психологічної науки можна нарахувати значну кількість визначень поняття свідомості. У найзагальнішому вигляді свідомість можна розглядати як вищий

рівень психічного відображення реальності особою, її вияв у вигляді узагальнених образів і понять. Часто трапляються ситуації, коли поняття "свідомість" переплітають з іншими термінами, зокрема "душа", "сумління", "пам'ять", "знання" та "розум". Важливо знати та враховувати ці відмінності при побудові компонентної структури [1].

На рівні окремої особи правова свідомість охоплює різноманітні аспекти психічної сфери. Серед них можна виділити пізнавальний аспект (включаючи емпіричний досвід у сфері права, правові уявлення та правове мислення), оцінювальний аспект (який включає правові емоції та почуття, в яких відбиваються нереклексивні оцінки правової реальності, а також рефлексивно обґрунтовані правові цінності та ціннісні орієнтації) і мотиваційно-вольовий аспект (включаючи установки правосвідомості, що стають безпосереднім чинником побудови правової поведінки, а також здатність до самоконтролю та саморегуляції, яку представляє воля) [22].

При вивченні проблеми правової свідомості важливо враховувати, що існують різні внутрішні та зовнішні чинники, що впливають на неї та визначають закономірності її розвитку. Ці фактори включають рівень розвитку когнітивної та емоційно-вольової сфер, особливості соціального оточення, характер та форму психологічного впливу в конкретний момент життя людини. Ці чинники відіграють роль не лише у формуванні особливостей правової свідомості, але й впливають на розвиток особистості взагалі, формуючи вибір психологічних стратегій для її реалізації [20].

У нашому дослідженні ми спираємось на загальний принцип єдності між свідомістю та діяльністю людини. Діяльнісний підхід вказує на те, що розвиток свідомості відбувається внаслідок діяльності, знаходячи своє виявлення та втілення в ній. Це означає, що структура індивідуальної правосвідомості може бути розкрита через результати її функціонування, їхнім остаточним продуктом. Таким чином, важливо досліджувати функціонально-психологічну структуру правосвідомості. У науковій літературі ця позиція прослідковується у дослідженнях багатьох науковців. Вони ідентифікують три

основні функції правосвідомості: пізнавальну, оцінну та регулятивну. За цими функціями визначаються і основні компоненти правосвідомості [15].

Пізнавальна діяльність фахівця пов'язана з конкретними юридичними знаннями та вміннями, іншими словами - з правовою підготовкою. Оцінна функція виявляється у системі оцінок та думок щодо юридичних питань, а також в оцінюванні взаємодії права та його виконання в практиці. Регулятивна функція реалізується через соціально-правові настанови та цінності [19].

Ряд сучасних психологів чітко співвідносять цілі правового виховання з відповідними етапами соціалізації особистості. Цей підхід, без сумніву, відповідає структурі правосвідомості, етапам її формування та періодам соціалізації особистості [31, 39]. Ширше розуміння цілей формування правосвідомості означає розвиток суспільних поглядів особистості, повагу до прав та свобод людини, включаючи свободу вибору поглядів та толерантність до різних точок зору. Варто відзначити, що в сучасній освітній системі центр уваги зміщується з інтересів держави на потреби особистості, де важливими є її розвиток та самовдосконалення. Це може призвести до ризику ігнорування суспільних потреб у соціально активних особистостях, які можуть будувати свою поведінку відповідно не лише до внутрішніх імпульсів, але й з урахуванням пріоритетів суспільного розвитку [18].

Кожен компонент правосвідомості відповідає певному етапу її формування. Р. Муслумов виділяє три етапи формування правосвідомості юристів: інформаційний, ціннісний та діяльнісний. Метою цих етапів є послідовне досягнення рівнів правосвідомості. Перший етап спрямований на передачу юристові конкретних правових знань. Однак недостатньо мати певний обсяг правових знань і знати норми чинного законодавства; важливо розуміти вимоги, цілі та призначення цих норм [13]. Розвиток і формування правових поглядів є довготривалим та складним процесом, який починається зі спостережень за правовими явищами в суспільному житті та досягає розуміння їх причин, взаємозв'язків та загальних морально-правових аспектів. На основі цього формуються правові уявлення, оцінювання поведінки,

переконань, які служать орієнтиром для визначення способів дій у сфері права. Ціннісний етап грає ключову роль у формуванні поведінки юриста, яка супроводжується аналізом набутих правових знань, усвідомленням основних правових ідей та принципів, визначенням особистого ставлення до них [28]. Для етапу практичного формування правосвідомості юристів характерно передбачення їх соціально-правової поведінки, освоєння навичок прийняття правильних рішень в складних ситуаціях та застосування їх знань на практиці [7].

Дослідники пропонують різні критерії для оцінки когнітивної складової правосвідомості. Наприклад, І. Воробйова використовує термін "система правових знань", щоб виділити змістовні знання в галузі права, відмінні від фрагментарних даних, що свідчать про недостатній рівень когнітивної складової правосвідомості (недостатні знання). Система правових знань передбачає освоєння принципів права та мінімуму знань у різних галузях права. Таким чином, знання можуть бути оцінені за ступенем їх систематизації: систематизовані, недостатньо систематизовані та безсистемні [5].

Деякі дослідники наголошують на важливості параметрів широти, повноти і глибини. Широта і повнота відображають кількість знань з права, а глибина дозволяє оцінити якість знань. Широта правової обізнаності залежить від охоплення різних галузей права. Повнота правової обізнаності перевіряється усередині кожної галузі права. За критерієм глибини можна виділити три рівні міри освоєння правових знань: 1) формальне знання - базовий рівень, обмежений інформацією про існування правових понять, норм тощо; 2) розуміння сенсу - здатність судити про зміст і призначення правових принципів та норм; 3) уміння застосовувати - вміння застосовувати абстрактні знання в практичних ситуаціях [36, 38].

Більшість сучасних науковців використовують шкалу для оцінки рівня знання правових явищ і фактів, яка включає різні ступені: відсутність знань, знання на рівні пізнавання, відтворення, розуміння, вміння та переконання [4].

В залежності від суб'єкта, який виступає як джерело правосвідомості, можна виділити індивідуальну, групову та суспільну правосвідомість. Індивідуальну правосвідомість, яка належить особистості, слід розглядати як взаємозв'язок між суб'єктивним і об'єктивним (індивідуальним та соціальним) аспектами в її свідомості [3]. Правосвідомість, як складова індивідуальної свідомості, виникає під впливом особистих унікальних обставин конкретної особи. Її особливості визначаються характером, потребами, мотивами, цілями та цінностями особи тощо. Паралельно з цим, вона є результатом соціально-історичного розвитку суспільства та філогенезу людства. Відтак, індивідуальну правосвідомість можна розглядати як систему знань та цінностей, яка детермінується соціальним контекстом, але індивідуально визначається, і яка формує основу для вияву законної (у відповідності до законів) або незаконної (порушуючи закон) поведінки особи [22].

При аналізі емоційно-ціннісного компонента правосвідомості важливо враховувати рівень і характер емоційно-психічного ставлення до права, що включає оцінку отриманої правової інформації, правової діяльності, правопорядку та правоохоронних органів. Цей аналіз може дозволити зробити висновки про відношення особистості до різних аспектів правового середовища [2].

Відмітимо, що формування правосвідомості юристів відбувається паралельно з розвитком їх особистості, що включає розширення знань, пізнавальних процесів, підвищення рівня культурної освіченості та світоглядних позицій і так далі. Правова культура особистості визначає здатність свідомо контролювати свою поведінку, розумно ставитись до власних потреб і бажань, а також уникати механічного виконання зовнішніх вимог [8].

Необхідною передумовою для формування правосвідомості юристів є належна професійна мораль, система моральних та морально-правових норм, які регулюють дії та поведінку юриста у професійній сфері. Оскільки професійна мораль є динамічною та варіативною, і вона адаптується до



соціальних умов та тенденцій розвитку юридичної професії, то вона безпосередньо впливає на формування деонтологічної правосвідомості [9].

Розвиток правосвідомості юристів має чітко визначений і закономірний характер, виражений у якісних, кількісних і структурних змінах. Під умовами розвитку правосвідомості юристів розуміється сукупність явищ, від яких залежить поява, існування, функціонування та розвиток цього явища. Психолого-педагогічні умови розвитку правосвідомості студентів-юристів охоплюють комплекс заходів у навчальному процесі, які забезпечують досягнення необхідного рівня правосвідомості майбутніми фахівцями [8].

У ряді досліджень, які за останні роки набули особливої популярності використовується інформаційний підхід. Серед показників правосвідомості, на які звертають увагу Л. Макаренко та О. Макеєва, виділяється правова освіченість особистості (обсяг і якість знань, розуміння принципів і норм права) [23, 25]. Згідно з цим підходом, визначаються елементарно необхідний, низький і високий рівні правової освіченості особистості.

Останнім часом набув популярності компетентнісний підхід у відповідності до якого, головним результатом сучасної освіти має бути не лише засвоєння знань, а й розвиток відповідних компетенцій в інтелектуальній, соціально-правовій, комунікативній та інформаційній сферах. В контексті цього підходу правова компетентність юристів визначається як комплексна характеристика, включаючи знання, навички, вміння, цінності, особистісні установки і способи поведінки. Обсяг необхідних правових знань для сучасних громадян є великим, однак необов'язково юристам потрібно детально оволодівати всіма актуальними нормами права на довгий термін. Важливо надати юристам можливість набути практичного досвіду в ситуаціях, регульованих правом, вміння шукати необхідну правову інформацію, розвивати ключові компетенції, які допомагають вирішувати правові проблеми [10].

Предметом оцінки правової свідомості юристів є не лише знання та вміння, а також інтелектуальні навички, пов'язані з обробкою соціально-

правової інформації (критичне мислення), вміння аргументовано висловлювати свої погляди та передавати інформацію тощо. Компетентнісний підхід є перспективним напрямком у вивченні правосвідомості, але правова компетентність ще не отримала достатнього розкриття в аспекті рівнів свідомості. Для цього необхідно розробити та використовувати відповідні методи, критерії та інструменти оцінювання в процесі правової освіти [12].

Можна також зробити висновок, що правосвідомість має свої власні особливі форми існування: 1) інституціональну, яка знаходить своє закріплення у документах; 2) неінституціональну, яка виражається у правовому мисленні, волі та почуттях і присутня у "неопредмеченому" стані, але може бути зафіксована письмово (у наукових публікаціях, художній літературі, особистих документах). Відповідно, неінституціональну форму можна розподілити на а) теоретичну правосвідомість і б) побутову правосвідомість. Остання включає у себе уявлення, почуття і воля громадян, їх суб'єктивне ставлення до діючого права, знання про існуючі закони та їх оцінку, переконання в правомірності чи неправомірності судових дій, а також оцінку справедливості чи несправедливості самого законодавства [22].

Оцінка правосвідомості може проводитися як в комплексі, так і за окремими складовими. Серед різних можливих підходів до оцінки правосвідомості, на нашу думку, прийнятним є підхід, який базується на взаємозв'язку її компонентів. Важливо не обмежуватися лише оцінкою окремих аспектів, наприклад, глибоких, повних або систематизованих знань, оскільки можуть виникати диспропорції між структурними компонентами правосвідомості, що може свідчити про їхню нерівномірність. У випадку юристів такий дисбаланс може бути пов'язаний з психологічними особливостями вікової групи. Таким чином, в ході дослідження слід переходити від окремих оцінок та характеристик окремих аспектів правосвідомості до оцінки усього явища загалом, переходячи від одиничних оцінок до загальних [11].

Для зовнішнього опису правової свідомості в повному та глибокому розумінні, окрім аналізу окремих структурних елементів, вчені також рекомендують враховувати інтегровані показники. Р. Муслумов вважає, що найповніше уявлення про правову свідомість можна отримати, розглядаючи такі критерії: рівень знання закону, позитивне налаштування до правової поведінки, сприятлива оцінка правових норм, готовність виконувати правові доручення, боротьба за власні права легітимними шляхами, готовність до участі в контролі додержання правових норм [28].

Важливо відзначити, що згадані критерії та запропонована інтеграційна оцінка правосвідомості стосуються лише високого ступеня її розвитку і не охоплюють інших аспектів формування правосвідомості. Таким чином, для повного та всебічного опису сутності правосвідомості необхідно поєднувати оцінку наступних структурних складників: 1) Оцінка обсягу, глибини, повноти та систематизації правових знань; 2) Оцінка рівня та характеру ставлення до права, рівня розвитку правових переконань; 3) Оцінка рівня та характеру правової установки, різновидів спрямованості поведінки в сфері права [17].

У вивченні проблеми розвитку рівнів формування правосвідомості більшість дослідників базується на інтегративному підході, який передбачає визначення системи критеріїв, що відображають найважливіші аспекти правосвідомості. Згідно з цією концепцією, рівень правової свідомості визначається розумінням юристом правових аспектів, зокрема, його знанням щодо базових норм та принципів права. Іншим важливим показником правосвідомості є глибина осмислення соціально-особистісного значення правових норм, яка сприяє їхньому «відчуттю» і позитивному емоційному сприйняттю. Цей критерій фіксує особистісне відношення юриста до правових норм, інститутів та поведінки в юридичній сфері і дозволяє виділити три рівні правового осмислення: 1) поверхневе інформаційне знання змісту правових норм; 2) рівень часткової правової переконаності, коли значна частина правових норм залишається особистісно бездіяльною для юриста; 3) високий рівень повного правового осмислення, коли правові норми розглядаються

юристом як необхідні суспільно та особистісно, внутрішньо приймаються ним і перетворюються на його особисті переконання. Останнім критерієм є їх схильності, правова установка та вихованість юристів [18].

Цілісна оцінка структурних складових правосвідомості дозволяє виділити три рівні. Високий рівень, де всі компоненти правосвідомості позитивно спрямовані і отримують стійку високу оцінку за всіма критеріями всередині кожного компонента. Особливістю цього рівня є розвиток потреб та навичок у самостійному поповненні правових знань та активна правова позиція. Цей рівень також називають розвиненою або позитивною правосвідомістю, і він передбачає систематизовані та глибокі знання, а також активну взаємодію з правом [17].

Середній рівень відображає ситуацію, де правові відчуття, знання та ставлення мають певну єдність і стійкість, але правова поведінка залежить від зовнішніх факторів та обставин. Юристам цього рівня властиві достатня усвідомленість та стійкість правомірної поведінки, але менше активності. Середній рівень включає адекватні знання права, позитивне ставлення до нього, здатність застосовувати правові знання на практиці та позитивну мотивацію поведінки [18].

Низький рівень вказує на недостатню усвідомленість та стійкість основних компонентів правосвідомості у юристів, а правова поведінка залежить від конкретної ситуації через несформовані внутрішні регулятори. Цей рівень відображає недостатню інформованість щодо правових норм, байдуже ставлення до них, нестійку правову позицію та нездійснення відповідних дій у правовій сфері [18].

Отже, правосвідомість особистості має складну структуру, що поєднує в собі різні психологічні аспекти. Для об'єктивної оцінки необхідно враховувати всі компоненти структури та їх взаємодію в комплексі. Найбільш узагальненим та інтегруючим критерієм правосвідомості особистості є критерій правової поведінки. Саме через правову поведінку особистості виявляються її правові відчуття, стосунки, знання та принципи.

На основі глибини та способів сприйняття правових явищ, які зазнають юридичної оцінки, можна виділити рівні правосвідомості, які залежать від цільової спрямованості суб'єктів, які діють у сфері правового регулювання. Це означає, наскільки глибоко та адекватно вони розуміють правову реальність. Серед таких рівнів можна виділити теоретичний та практичний [16].

Професійна правосвідомість у юристів має теоретико-практичний характер, оскільки головною метою їхньої роботи є застосування теоретичних знань (наукових досліджень) на практиці. Право впливає на свідомість відповідних осіб, виконуючи свої функції. Індивідуальна правосвідомість виступає як один з інструментів безпосереднього впливу правових норм на суспільну практику. Таким чином, можна зробити висновок, що ефективність діяльності правових інституцій визначається комплексом характерних властивостей та особливостей правосвідомості осіб, що їх представляють [22].

При аналізі структури правосвідомості юриста, крім правових знань, поваги до закону та готовності до соціально-активної правової поведінки, слід враховувати і готовність до правоохоронної та правозастосовної діяльності. Психологічну роботу з розвитку правосвідомості юристів у вищих навчальних закладах можна здійснювати за декількома напрямками, такими як вплив на педагогічний процес, індивідуалізація навчання та виховання, корекція виховних заходів та оптимізація взаємодії між викладачами та юристами, покращення психологічного клімату в студентських групах, використання індивідуальних та групових методів, таких як індивідуальні консультації та групові тренінги [16].

Це спрямовано на перебудову системи професійної освіти юристів з метою впровадження комплексу правових якостей відповідно до вимог професійно-правової культури. Зокрема, основні з цих якостей включають знання та розуміння права, вміння виконувати функціональні правові обов'язки, здатність самостійно вирішувати правові питання в межах компетенції та правового статусу, повагу до права, дотримання прав і обов'язків громадянина, а також активну правову діяльність щодо надання

юридичної допомоги громадянам та потребу в постійному правовому самовдосконаленні [21].

Отже, процес формування правової свідомості включає в себе спрямовану, конкретну та оперативну індивідуальну роботу, що базується на використанні різноманітних методів. Цей процес враховує індивідуальні психологічні особливості кожного юриста [34].

Головною особливістю професійного розвитку фахівців у юридичних сферах є необхідність створення емоційної готовності до професійної діяльності в період навчання в вищих навчальних закладах. Емоційна готовність є важливим регулятором для досягнення задоволення від роботи та відчуття задоволення від її змісту. Вона також передбачає внутрішній спокій під час роботи, впевненість у собі та позитивне ставлення до самого себе як особистості. Емоційна готовність до професійної діяльності визначається рівнем розвитку емоційної компетентності фахівця як результат його емоційного інтелекту [35].

Звернімо увагу на той факт, що позитивна правосвідомість відображається у свідомості майбутніх юристів як уявлення про правову дійсність. Це уявлення включає в себе такі аспекти, як знання законодавства, розуміння вимог права та позитивне ставлення до його норм і принципів. Важливо також осмислювати цінність права, виявляти повагу до нього, вміти аналізувати зміст норм права, розуміти мету прийняття конкретних нормативно-правових актів, а також усвідомлювати сферу їх дії та мотивацію, що визначає юридично значущу поведінку. В даному контексті, мотивація означає внутрішні побудови для усвідомленої та цілеспрямованої поведінки майбутніх юристів [6].

Формування правосвідомості юристів вимагає наявності відповідної професійної моралі, системи моральних та морально-правових норм, які регулюють їхні дії та поведінку у професійній діяльності. Оскільки професійна мораль є змінною та адаптивною і відображає соціальні умови та розвиток юридичної професії, вона впливає на формування деонтологічної

правосвідомості [29]. З іншого боку, професійна мораль допомагає юристам здійснювати правильний вибір при виконанні службових обов'язків та ефективно реалізовувати оптимальні рішення у практичній діяльності. Таким чином, існує ще один спосіб формування правосвідомості – підвищення рівня морального самоконтролю у юристів. Це означає, що юристи мають розвивати в собі принципи та правила поведінки, які обмежували б можливість скоєння аморальних вчинків. Тобто кожна дія юриста повинна бути наділеною свідомим контролем з боку моралі. Цей принцип формується у юристів на основі високих моральних якостей та набутого життєвого досвіду. [1].

Отже, теоретичний аналіз проблеми психологічних компонентів правосвідомості студентів майбутніх юристів показав, що дане явище включає в себе значну кількість складників та сегментів, які тільки у випадку поєднання і взаємозалежного доповнення дають нам можливість усвідомити явище правової свідомості цілісно і узагальнено.

## **Висновки до розділу I**

Аналіз літератури з проблеми дослідження показав, що більшість науковців відмічає, що розвиток правосвідомості здобувачів освіти юридичного профілю має важливе практичне значення, оскільки правосвідомість виступає як орієнтир для осіб, які беруть участь у соціально-правових ситуаціях. Рівень правової свідомості допомагає приймати етично та юридично обґрунтовані вибори, що в свою чергу визначає здатність приймати значущі рішення в юридичних питаннях.

Узагальнюючи досвід науковців, які вже багато десятиліть займаються проблемою розвитку правової свідомості, можна визначити, що її основними критеріями у здобувачів освіти юридичного профілю є правові знання, рівень правової освіченості, ставлення до правових норм, стійкість правових переконань, ціннісні орієнтації, сформованість правових установок та виявлена у поведінці відповідність чи невідповідність праву. Кожен із цих

аспектів є суттєвим, і водночас, він слугує як показник, що відображає рівень віддаленості (низький, середній, високий) у розвитку правової свідомості студентів, що у майбутньому мають пов'язати життя з правовою сферою. Важливим фактором для визначення рівня правової свідомості студентів є їхня власна поведінка, яка може бути конструктивною чи деструктивною по відношенню до актуальних правових норм.

Кожен з вказаних елементів моделі прогресу в розвитку правосвідомості студентів об'єднує психологічний аспект і педагогічний підхід. Процес формування правосвідомості студентів залежить від різних психічних аспектів, таких як сприйняття, увага, пам'ять, мислення, а також відчуття, які впливають на процеси сприйняття та засвоєння інформації. Дії та рішення людини контролюються психологічними характеристиками та станами, такими як здібності, потреби, мотиви, воля, почуття, емоції, характер, цінності. У міру спілкування та виконання правових функцій взаємодія з іншими людьми активно впливає на розвиток правосвідомості юриста і на його здатність регулювати власну правову поведінку.

При встановленні нових орієнтирів української правової політики необхідно враховувати, що формування правосвідомості юристів відбувається під впливом соціального оточення. Цей вплив обумовлений об'єктивними умовами і суб'єктивними факторами, які діють як на рівні загального оточення, так і на ближчому рівні, пронизуючи всі аспекти суспільного життя.



## **РОЗДІЛ 2.**

# **ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСНОВНИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ У СТУДЕНТІВ ЮРИДИЧНОГО ПРОФІЛЮ**

### **2.1. Опис процедури дослідження**

Під час організації емпіричної частини дослідження, наша мета полягала в аналізі рівня розвитку складових компонентів правової свідомості майбутніх юристів відповідно до положень представлених у першому розділі кваліфікаційної роботи. В якості критеріїв оцінки ступеня сформованості правової свідомості студентів юридичних спеціальностей були визначені рівні розвитку кожної з її компонентів, а саме: предметного, мотиваційно-ціннісного, рефлексивно-оцінювального та особистісно-змістовного.

Експериментальною базою для проведення емпіричного дослідження був Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського». Вибірка респондентів була складена з 86 студентів 2 курсу юридичного профілю. З них 48 хлопців і 38 дівчат віком від 18 р. до 20 р.

Складаючи перелік для батареї первинних діагностичних методик ми виходили з того, що при розвитку правової свідомості майбутніх юристів важливо враховувати їхні знання, інтелектуальний рівень, загальну та психологічну підготовку, рівень культури та світогляд. Особистісна культура майбутнього юриста визначає його здатність свідомо керувати власною правовою поведінкою, розумно підходити до власних потреб і бажань, уникаючи механічного виконання зовнішніх вимог. У зв'язку з цим у емпіричному дослідженні було задіяно п'ять діагностичних методик: 1) "Мотиви вибору професії" Р. Овчарова; 2) "Ціннісні орієнтації" М. Рокичем; 3) «Визначення спрямованості особистості» Б. Басса; 4) «Тест-опитувальник

самоствалення» В. Століна, С. Пантелєєва; 5) 16-ти факторний опитувальник Р. Кеттелла.

На першому етапі емпіричного дослідження нашою метою було оцінити мотиваційно-ціннісний компонент сформованості правової свідомості студентів, які навчаються на юридичних спеціальностях. Відомо, що мотиви відіграють суттєву роль у структурі особистості та її діяльності, включаючи роботу юриста. Мотивація праці юриста, так само як і іншого фахівця, базується на потребах, інтересах, ціннісних орієнтаціях та цілях. В той же час, в професійній юридичній діяльності можна виділити специфічні мотиви, які пов'язані з розумінням і відчуттям великої значущості юридичної роботи для суспільства. Тому мотивація юридичної діяльності може мати свої специфічні особливості та зміст, які були вивчені в попередньому розділі.

Для аналізу домінуючого типу мотивації у виборі професії використовувалась методика "Мотиви вибору професії" розроблена Р. Овчаровим. Учасникам дослідження потрібно було оцінити кожне з двадцяти наданих тверджень на 5-бальною шкалою залежно від ступеня відповідності їхньому професійному вибору.

За допомогою даної методики ми отримали можливість визначити домінуючі типи мотивації у виборі професії, а саме: внутрішні індивідуально-значущі мотиви, внутрішні соціально-значущі мотиви, або зовнішні позитивні чи негативні мотиви. Вважається, що саме внутрішні мотиви визначають напрямок вибору професії та його стратегію.

Для аналізу ціннісних пріоритетів студентів, які напряду впливають на їхню мотивацію, формують характер їх особистісних орієнтирів, стають основою їхнього ставлення до оточуючого світу, міжособистісних взаємин і власного "Я", а також лежать в основі їх світогляду та життєвої активності, ми використали методику "Ціннісні орієнтації", розроблену М. Рокичем.

Відзначимо, що М. Рокич виокремлює два типи цінностей: термінальні, які представляють віру в те, що певна кінцева мета заслуговує на те, щоб до неї прагнути і інструментальні, які виражають переконання в ефективності

певного методу дії або характерної риси в конкретних обставинах. Цей розподіл був особливо значимим при подальшій розробці корекційно-розвивальної програми розвитку правової свідомості юристів майбутніх психологів.

Третьою методикою для визначення мотиваційно-ціннісного компоненту правової свідомості студентів майбутніх юристів була методика «Визначення спрямованості особистості» (Б. Басс). Методика дозволяє виявити наступні типи життєвих орієнтацій: 1) «Фокус на себе (Я)» (цей тип характеризується перш за все прагненням до особистого задоволення та винагороди; тут можна зустріти агресивні методи досягнення високого статусу, конкурентність, внутрішню тривогу, схильність до інтроверсії та бажання контролю; 2) Фокус на міжособистісних стосунках (С)» (основний акцент тут робиться на підтримці відносин з іншими людьми, що передбачає орієнтацію на колективну діяльність (не обов'язково задля досягнення конкретних цілей, а ради самого процесу спілкування), бажання отримати соціальне визнання, залежність від колективу та потребу в емоційному зв'язку з іншими; 3) «Фокус на роботі та завданнях (Д)» (тут домінує інтерес до розв'язання ділових питань і виконання завдань на високому рівні, фігурує ділова співпраця та здатність аргументовано виступати на захист своєї точки зору, якщо це важливо для досягнення загальних цілей).

Для діагностики рефлексивно-оцінювального компоненту у структурі правової свідомості студентів майбутніх юристів у емпіричному дослідженні було задіяно тест-опитувальник самоствавлення (В. Столін, С. Пантелєєв).

Даний тест ґрунтується на ієрархічній моделі структури самооцінки, яка враховує три основні рівні: 1) загальний рівень самооцінки, 2) рівень самооцінки з урахуванням самоповаги, самосимпатії, самоінтересу та очікуваного ставлення до себе, 3) конкретні дії та почуття стосовно власної особистості. Для аналізу результатів тесту було застосовано метод підсумовування висловлень, з якими особа згодна (у разі їх включення до фактору з позитивним знаком) та висловлень, з якими особа не згодна (у разі

їх включення до фактору з негативним знаком). Отримані "сірі бали" були порівняні з відповідним ключем автора, що дозволило визначити накопичені частоти для кожного фактору. Ці частоти були перетворені на фінальний відсотковий показник.

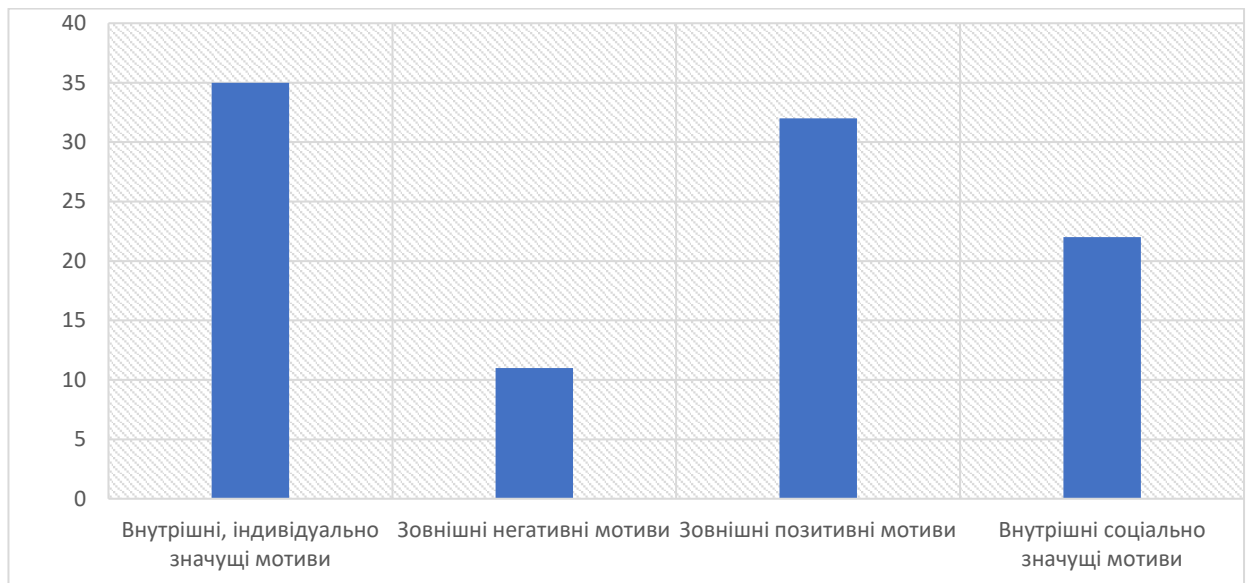
Для визначення особистісно-змістовного компоненту правової свідомості студентів майбутніх юристів у дослідженні був задіяний 16-ти факторний опитувальник Кеттелла (16PF). В його основі закладена теорія рис, які визнаються стійкими особливостями особистості, які залишаються незмінними на протязі тривалого часу та мало змінюються у різних ситуаціях життя. Найбільший інтерес у процесі складання особистісного профілю викликає розгляд результатів, які є або дуже високими, або дуже низькими. Під "високими балами" розуміються оцінки від 8 і вище, тоді як "низькими балами" вважаються оцінки від 0 до 3. Зазвичай середні бали вказують на певний баланс між двома протилежними характеристиками, і можливо з відхиленням в бік відповідного полюсу, якщо таке відхилення є наявним.

Отже, для проведення емпіричного дослідження компонентів розвитку правової свідомості студентів майбутніх юристів було визначено послідовні етапи і задіяно ряд психодіагностичних методик, які допомогли встановити первинний рівень правосвідомості студентів майбутніх юристів до проведення формувального експерименту. На всіх етапах дослідження було задіяно п'ять діагностичних методик: 1) "Мотиви вибору професії" Р. Овчарова; 2) "Ціннісні орієнтації" М. Рокичем; 3) «Визначення спрямованості особистості» Б. Басса; 4) «Тест-опитувальник самоствавлення» В. Століна, С. Пантелєєва; 5) 16-ти факторний опитувальник Р. Кеттелла.

## **2.2. Аналіз та інтерпретація результатів емпіричного дослідження**

Статичні дані про мотиви вибору професії майбутніми юристами за методикою «Мотиви вибору професії» (Р. Овчарова) вказують на цікаву динаміку між внутрішніми та зовнішніми факторами, а також між

позитивними та негативними мотивами. Внутрішні, індивідуально значущі мотиви є переважаючими у 35% студентів другого курсу юридичного профілю. Такі дані можуть свідчити про те, що значна частина студентів обирає цю професію через власні переконання, інтереси або життєві пріоритети. Це може включати в себе відчуття справедливості, прагнення до аналітичного мислення, інтерес до права тощо. Результати діагностики представлені в рис. 2.2.1.



**Рис. 2.2.1. Розподіл мотивів вибору професії студентами юридичного профілю за методикою Р. Овчарова**

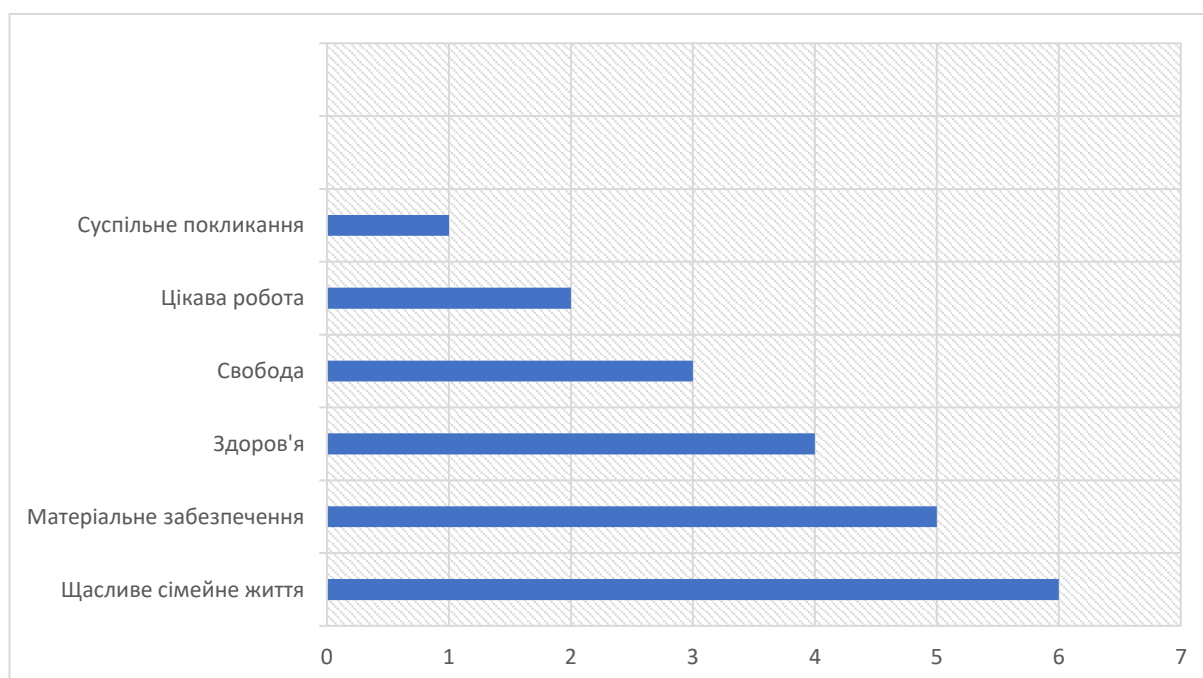
Зовнішні негативні мотиви займають найменший кількісний параметр (11%). Припускаємо, що у цю групу увійшли студенти, які вибрали професію юриста через тиск з боку сім'ї, відсутність інших варіантів, або як "менше з двох зол" (наприклад, якщо їх не влаштовує поточне місце роботи, невисокий рівень заробітної плати в інших сферах, і т.д.). При цьому зовнішні позитивні мотиви є фігуруючими у 32% респондентів. Студенти в цій категорії можуть бути мотивовані перспективами кар'єрного росту, високою заробітною платою, або соціальним престижем, який мають представники даної професії.

Найбільш цікавим для нашого дослідження був показник внутрішніх соціально значущих мотивів, який є переважаючим у 22% студентів майбутніх

юристів. Припускаємо, що у цю групу потрапили юнаки для яких важливо вкласти позитивний внесок в суспільство через свою професійну діяльність, наприклад, допомагаючи людям отримати справедливість або захищаючи їх права.

Отже, внутрішні мотиви (як індивідуально значущі, так і соціально значущі) складають більшість (57%), що свідчить про високий рівень внутрішньої мотивації серед майбутніх юристів. Зовнішні мотиви також важливі (43%), але менш виражені. Позитивні зовнішні мотиви переважають над негативними. Низький відсоток негативних мотивів (11%) може вказувати на те, що більшість студентів мотивовані цікавістю до цієї сфери діяльності, а не вибирають її під тиском або через відсутність альтернатив.

Другою методикою, яку ми проаналізувати у ході діагностичного дослідження була методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокича. Результати діагностики по студентам-майбутнім юристам дають змогу зробити кілька важливих висновків щодо їх ціннісних орієнтацій (рис. 2.2.2.).



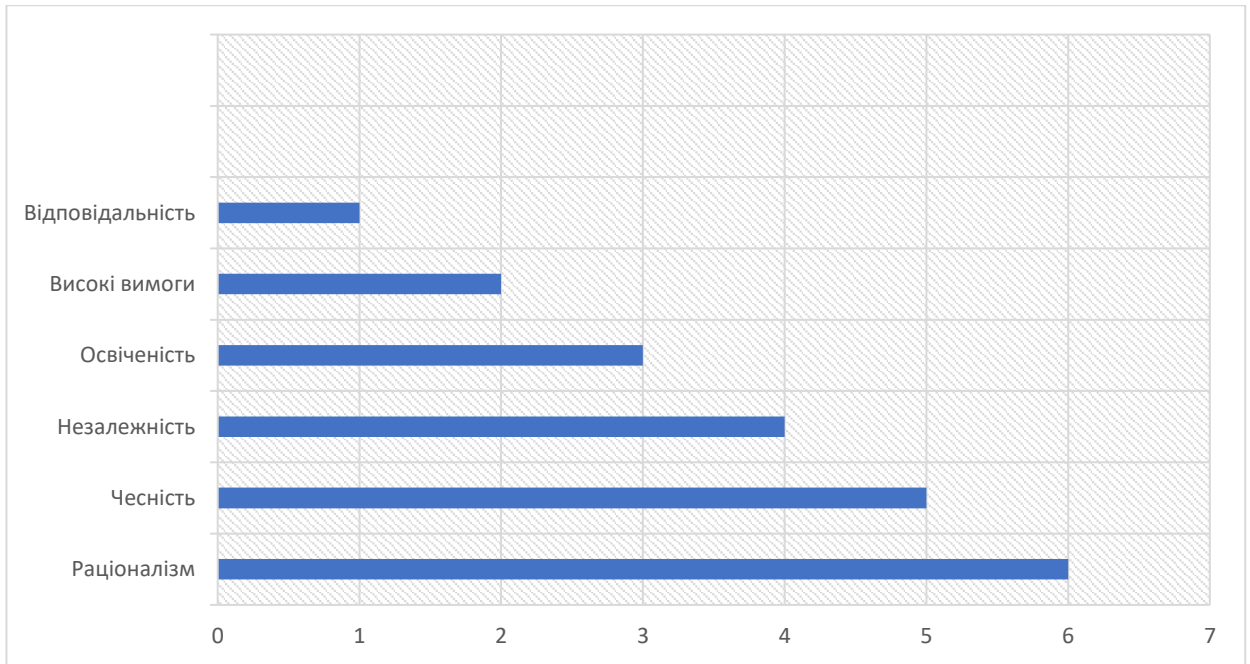
**Рис. 2.2.2. Розподіл термінальних цінностей у студентів майбутніх юристів за методикою «Ціннісні орієнтації» (М. Рокича)**

Трійку пріоритетних цінностей у них складають «щасливе життя», «матеріальне забезпечення» і «здоров'я». Сімейні взаємини важливі для майбутніх юристів, що може вказувати на значущість стабільності і емоційного комфорту в їх житті. Оскільки юридична професія часто асоціюється з високими доходами, не дивно, що матеріальне забезпечення є одним із ключових пріоритетів. Фізичне та психічне здоров'я також є важливими для студентів, можливо, частково через стресовий характер їхньої майбутньої професії.

При цьому, результати діагностики показали, що майбутні юристи цінують самостійність та можливість самостійно приймати рішення, що відповідає ідеалам правової системи Інтелектуальний стимул і зацікавленість в роботі також є важливими, але не настільки, як інші фактори. Студенти також цінують повагу та визнання (суспільне покликання) від колег і суспільства, але це не є їхнім найвищим пріоритетом.

Низькопріоритетними цінностями для студентів майбутніх юристів виявилися творчість, «краса природи і мистецтва», а також «щастя інших» (рис. 2.2.3.). Зазначені вище аспекти, хоча і важливі для загального благополуччя, але не є пріоритетними для майбутніх юристів. Це може бути пов'язано з фокусом на більш прагматичних і матеріальних аспектах життя в їхній вибраній професії.

Отже, статистичні дані отримані за методикою М. Рокіча показали, що майбутні юристи в основному схильні до прагматичних та матеріальних цінностей, таких як матеріальне забезпечення і здоров'я. Соціальні та емоціональні аспекти, такі як сімейне життя та взаємини з друзями та колегами, також важливі, але в меншій мірі. Суб'єктивні та естетичні цінності, такі як творчість і краса, не є основними пріоритетами, що може вказувати на специфіку юридичної освіти або професії.



**Рис. 2.2.3. Розподіл інструментальних цінностей у студентів майбутніх юристів за методикою «Ціннісні орієнтації» (М. Рокича)**

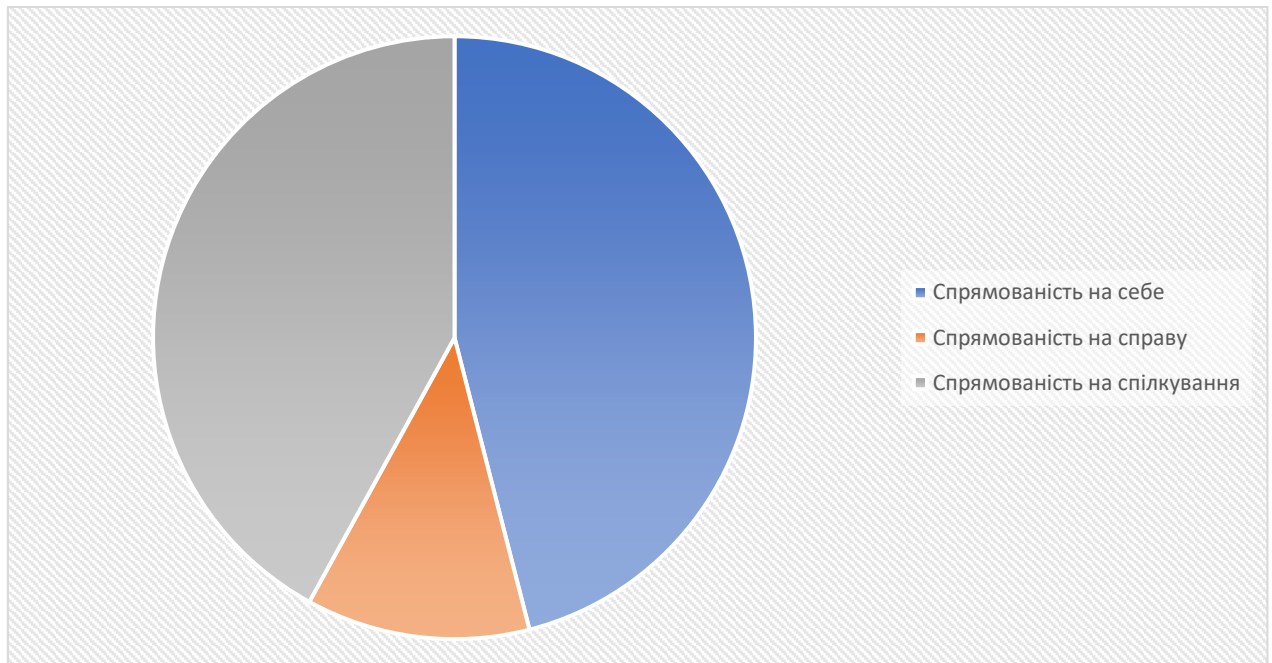
У процесі аналізу даних було помічено, що студенти, які прагнуть до зазначених вище цінностей-цілей, зазвичай використовують такі цінності-інструменти для їх досягнення: 1) Тверезе мислення (студенти прагнуть використовувати логіку та раціональність при прийнятті рішень); 2 Щирість (вони цінують чесність та правдивість в своїх підходах); 3) Автономія (для них важлива здатність самостійно приймати рішення та діяти); 4) Глибокі знання (освіченість та культурна компетентність також мають значення для них; 5) високі амбіції (студенти мають високі вимоги до життя та амбіційні цілі). Однак такі цінності як толерантність до різних поглядів та самоконтроль, на жаль, знаходяться на найнижчих сходинках пріоритетів студентів на цьому етапі їх життя.

Діагностика студентів-майбутніх юристів за методикою "Визначення спрямованості особистості" від Б. Басса представлена у рис. 2.2.4.

Переважаюча більшість респондентів має показник «спрямованість на себе» (46%). Це вказує на високу концентрацію студентів, які прагнуть досягти особистого успіху, винагороди та задоволення. Це може також свідчити про потенційну конкурентоспроможність, амбітність та бажання досягнути



високого статусу в професійній сфері. У контексті юридичної кар'єри це корисно для індивідуальної практики, але може створити проблеми в командних завданнях чи проектах.

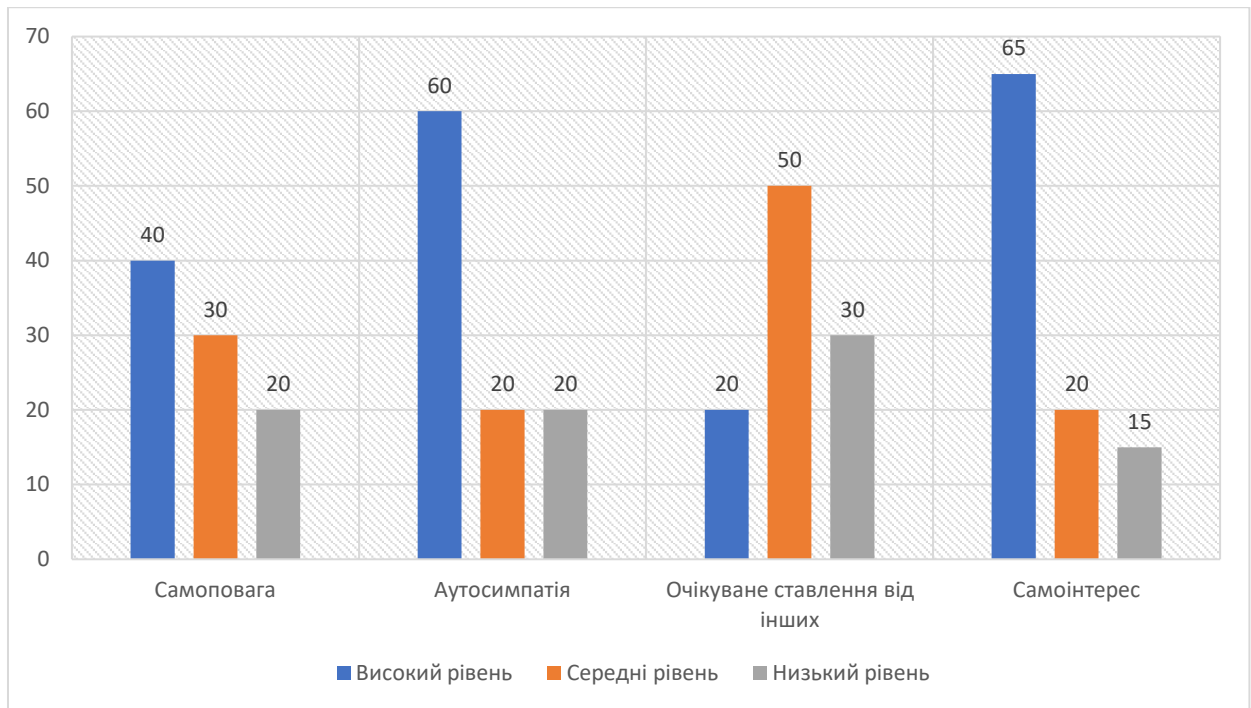


**Рис. 2.2.4. Розподіл показників спрямованості особистості у студентів майбутніх юристів за методикою Б. Басса**

Значно менша частина студентів орієнтована на роботу та ділові завдання («спрямованість на справу» 12%). Це може бути знаком того, що не всі майбутні юристи зацікавлені в глибокому розумінні та розв'язанні ділових проблем, що у майбутньому може відобразитися в незацікавленості в тривалій діловій практиці чи науковій роботі в цій сфері.

Висока частка студентів (42%) прагне до підтримки стосунків з людьми та орієнтована на колективну діяльність. Це важливо для юридичної професії, де навички комунікації та співпраці часто є ключовими. Ці студенти можуть бути ефективними в командних проектах та ситуаціях, де потрібна взаємодія з клієнтами, колегами чи партнерами.

Результати діагностичного дослідження по рефлексивно-оцінювальному критерію здійснювався за допомогою тесту-опитувальника самоствавлення (В. Столін, С. Пантелеєв).



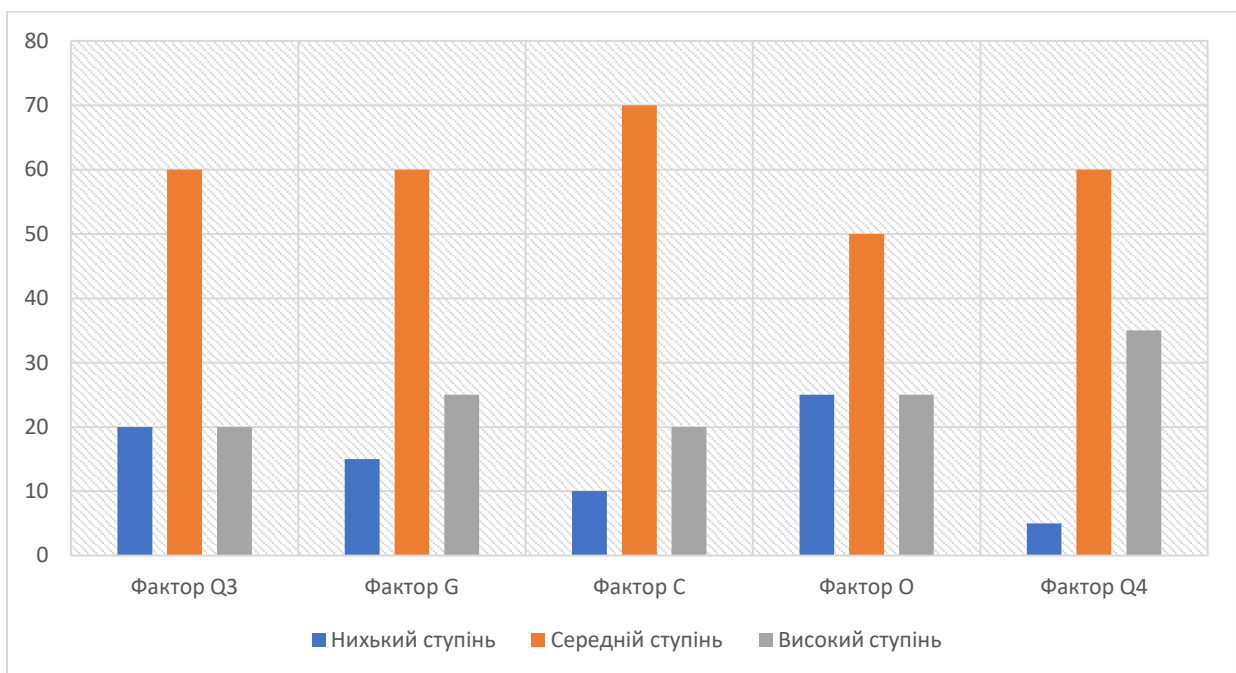
**Рис. 2.2.5. Розподіл показників самоствавлення у студентів майбутніх юристів за методикою В. Століна, С. Пантелєєва**

Діагностичне вивчення особливостей самоствавлення серед студентів майбутніх юристів виявило цікаві тенденції (рис. 2.2.5.). Перш за все, варто відзначити, що більшість студентів мають високий рівень самоповаги та аутосимпатії, які складають 40 % та 60 % відповідно. Це позитивні показники, які можуть сприяти їхньому професійному розвитку та загальному благополуччю. Здатність позитивно сприймати себе і висока самоповага часто корелюють з професійним успіхом та особистісним зростанням.

Тим не менше, варто звернути увагу на показники шкали очікуваного ставлення від інших. Більшість студентів мають середній рівень таких очікувань (50%), але при цьому 30% студентів мають низький рівень таких очікувань. Це може вказувати на деякі проблеми в соціальній сфері, можливо, на недостатню віру в соціальну справедливість або на скептичне ставлення до оточуючих. При цьому за шкалою "самоінтерес" 65% студентів мають високий рівень, що може свідчити про високий рівень мотивації та прагнення до особистісного та професійного розвитку. У цілому отримані статистичні дані свідчать, що студенти майбутні юристи демонструють високий рівень

самоствалення в ряді ключових аспектів, які є важливими для їхньої майбутньої кар'єри та життєвого успіху. Однак варто звернути увагу на потенційні проблеми в соціальних очікуваннях, які можуть потребувати подальшого дослідження та корекції.

З метою вивчення особливостей особистісно-змістовного компоненту у структурі правової свідомості студентів майбутніх юристів ми застосовували 16-факторний анкетний метод Кеттелла (рис. 2.2.6.).



**Рис. 2.2.6. Розподіл ступенів виразу індивідуально-характерологічних особливостей за методикою Р. Кеттелла**

Зокрема, вивчався рівень взаємодії та саморегуляції індивіда і для цього був зроблений фокус таких факторів як емоційна стабільність (фактор С), самовпевненість та тривожність (фактор О), рівень напруженості (фактор Q4), самоконтроль (фактор Q3), та моральні норми (фактор G).

У процесі аналізу статистичних даних багатофакторної оцінки особистості за методикою Р. Кеттелла, ми виявили, що для великої частини учасників дослідження типовим є середній рівень прояву аналізованих якостей особистості. Однак, у деяких випадках були виявлені крайні варіанти цих характеристик, на які необхідно зосередити особливу увагу.

Аналіз індивідуально-характерологічних особливостей студентів майбутніх юристів, проведений за методикою Р. Кеттелла, дозволив зробити декілька важливих висновків. Зокрема, у сфері самодисципліни 60 % студентів мають середній рівень, що значно переважає групу студентів, які мають 20 % з високим чи низьким рівнем. Це показує, що більшість майбутніх юристів можуть ефективно самотійно регулювати свої дії, хоча кожен п'ятий може мати проблеми в цьому процесі.

У контексті моральної нормативності, 60 % студентів демонструють середній рівень. Це на третину більше, ніж кількість тих, хто досяг високого рівня (25 %), і в чотири рази перевищує кількість тих, у кого відмічається низький рівень (15 %). Схожа ситуація спостерігається і з емоційною стійкістю: 70 % студентів виявили середній рівень, що в сім разів перевищує 10 % тих, хто має низький рівень, і в півтора рази — 20 % тих, у кого високий рівень.

Шкали тривожності та напруженості мають більш рівномірний розподіл. Тут 50 % студентів мають середній рівень тривожності, але 25 % відзначаються високим рівнем, і ще 25 % — низьким. Це вказує на потенційну проблему, оскільки висока тривожність може негативно впливати на професійний розвиток. Щодо напруженості, то 60 % мають середній рівень, але 35 % показують високий рівень. Це майже в сім разів більше в порівнянні з 5 % тих, хто має низький рівень напруженості.

Результати діагностичного вивчення предметного компоненту у правовій свідомості студентів майбутніх юристів дали можливість відмітити, що більшість респондентів мають низький рівень сформованості цього компоненту. Зокрема, 30 % студентів володіють цим компонентом на низькому рівні. Це може свідчити про те, що ці майбутні юристи не мають достатніх теоретичних і практичних знань у основних юридичних предметах і дисциплінах. Вони також не розуміють, як застосовувати ці знання на практиці і не мають належного розуміння етичних стандартів і специфіки юридичної професії. При цьому, ці студенти не виявляють позитивного інтересу до своєї

професійної діяльності, і не мають мотивації для покращення своїх знань та навичок.

Отже, з урахуванням цих даних можна зробити висновок, що майбутні юристи в основному мають достатній рівень ключових особистісних характеристик для успішної кар'єри. Проте деякі аспекти, зокрема тривожність та напруженість, вимагають додаткового вивчення та, можливо, психологічного супроводу.

Для виявлення статистично значущих зв'язків між різними шкалами, що використовувалися в представлених вище діагностичних методиках, ми провели аналіз статистичних даних за допомогою методу кореляційного аналізу, який є методом визначення сили та напрямку зв'язків між двома змінними. Наявність статистично значущого зв'язку свідчить про існування прямого чи зворотного зв'язку між змінними, який, ймовірно, не є випадковим. Для аналізу статистичних даних ми використовували комп'ютерну програму IBM SPSS Statistics 22.0.00 через яку був зроблений аналіз даних по кореляції Пірсона. Результати кореляційного аналізу показали наявність статистично значимих кореляційних зв'язків в межах вивчення статистичних параметрів в середині методик, тобто більшість шкал кожної з методик, що задіяна у дослідженні корелює між собою у прямому чи зворотньому напрямку в діапазоні від 0,3 до 0,8 при  $p > 0,05$  і  $p > 0,01$ . Для нашого дослідження особливо значимими були наявність кореляційних зв'язків у межах порівняння шкал різних методик. Детальний аналіз цих параметрів дозволив отримати доволі показові результати. Зокрема, найбільш високі за рівнем значимості зв'язки були відмічені між шкалами «спрямованість на себе» (за методикою "Визначення спрямованості особистості" Б. Басса і «самоповага» (за тестом-опитувальником самоствавлення В. Століна, С. Пантелєєва), що проявилось в статистичному параметрі  $r = 0,657$  при  $p > 0,01$ .

Отже результати статистичної оцінки даних отриманих при проведенні діагностичного дослідження показали, що студенти майбутні юристи мають

різний рівень сформованості правової свідомості і це не може не позначатися на їх особистісних і професійних якостях.

## **Висновки до розділу II.**

Проведене діагностичне дослідження дало можливість здійснити комплексний аналіз розвитку складових компонентів правової свідомості здобувачів освіти юридичного профілю. Обрані діагностичні методики дали можливість отримати статистичні дані у відповідності до трьох базових компонентів (мотиваційно-ціннісний, рефлексивно-оцінювальний, особистісно-змістовний).

Аналіз мотивів вибору професії показав, що більшість студентів (57 %) мотивовані внутрішніми факторами, які включають індивідуально і соціально значущі мотиви. Кількісно-якісний аналіз даних дав можливість відмітити, що ціннісні орієнтації студентів переважно прагматичні та матеріальні, включаючи здоров'я та зовнішні блага. Соціальні та емоційні аспекти, такі як сімейні взаємини, важливі, але менш пріоритетні, тоді як суб'єктивні та естетичні цінності не є основними пріоритетами. Студенти виявили різні типи спрямованості особистості, з перевагою «фокусу на себе» (46 %), що може вказувати на прагнення до особистого успіху. Спрямованість на міжособистісні стосунки також є вираженою (42 %), що є важливим для представників юридичної професії.

При аналізі рефлексивно-оцінювального компоненту були відмічені високі рівні самоповаги та аутосимпатії серед студентів, хоча деякі з них показали наявність проблем у своїх соціальних очікуваннях. Це може вказувати на потенційні проблеми в майбутній професійній діяльності.

Особистісно-змістовний компонент діагностувався за методикою Р. Кеттелла, яка дозволила з'ясувати, що більшість студентів мають середні рівні самодисципліни, моральної нормативності та емоційної стійкості, хоча були виявлені випадки крайніх рівнів цих характеристик.

За даними методики «Мотиви вибору професії» (Р. Овчарова), видно цікаву динаміку в мотивації майбутніх юристів, де внутрішні, особисті мотиви відіграють важливу роль, більш ніж зовнішні мотиви. Внутрішні мотиви, які можуть включати в себе власні переконання, інтереси та життєві пріоритети, переважають у 35 % студентів. Це може свідчити про високий рівень внутрішньої мотивації серед майбутніх юристів, які обирають професію через особисті схильності й інтереси, такі як справедливість та аналітичне мислення. При цьому зовнішні негативні мотиви є менш розповсюдженими і можуть включати в себе випадки вибору професії під тиском сім'ї або обмеженого вибору. З іншого боку, зовнішні позитивні мотиви важливі для 32 % студентів, і це може включати в себе кар'єрне зростання, високі доходи та соціальний престиж.

Узагальнюючи результати контратувального експерименту з діагностичним дослідженням можемо зазначати, що студенти майбутні юристи мають різні особистісні орієнтації, але багато з них виявились досить визначеними у своїх цілях і мають потенціал для успішної кар'єри в юридичній сфері. Однак важливо враховувати різноманітність їхніх мотивів у ставленні до роботи та взаємин з іншими, щоб забезпечити їхній ефективний розвиток як професіоналів.

### **РОЗДІЛ 3.**

## **КОМПЛЕКСНА КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИВАЛЬНА ПРОГРАМА РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ У СТУДЕНТІВ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ**

### **3.1. Опис та структура корекційно-розвивальної програми**

На підставі теоретичного аналізу та результатів першого етапу діагностичного дослідження нами було визначено основні аспекти у розробці корекційно-розвивальної програми розвитку правової свідомості студентів майбутніх юристів: а) пріоритетність розвитку мотиваційної сфери, яка включає і слідування моральним та етичним нормам юридичної професії; рахування рівня розвитку психологічних компонентів професійної компетентності студентів майбутніх юристів; розвиток рефлексивних та метакогнітивних здібностей студентів, їх самооцінку та самоствавлення, а також схильність до саморегуляції.

У процесі підготовки та реалізації формувального експерименту ми виходили з того, що необхідною умовою формування правової свідомості студентів майбутніх юристів є виховання належної професійної моралі, системи моральних і морально-правових норм, які регулюють дії і поведінку юриста у професійній діяльності. Тобто професійна мораль допомагає юристові зробити правильний вибір під час виконання службових обов'язків, найбільш повно реалізувати ухвалене оптимальне рішення в кожному випадку практичної діяльності.

Згідно з поставленою метою, було визначено два основні завдання: 1) Розробити та протестувати модель комплексної експериментальної програми розвитку правової свідомості студентів майбутніх юристів; 2) За допомогою цілеспрямованого психологічного супроводу зафіксувати та проаналізувати зміни у правовій свідомості студентів контрольної та експериментальної групи.



Під час розробки програми для проведення формувального експерименту, ми враховували специфіку змісту, психологічну природу та структурні компоненти правової свідомості. Ми також дотримувалися основних принципів використання методів і прийомів психологічного супроводу під час апробації та впровадження моделі комплексної експериментальної програми розвитку студентів майбутніх юристів.

У роботу формувального експерименту було залучено 86 студентів-юристів 2 курсу навчання. З них було сформовано дві групи: контрольна група (43 студента) і експериментальна група (43 студента). У роботі по залученню корекційно-розвивальної програми приймали участь тільки студенти експериментальної групи з метою подальшого порівняння їх результатів з даними повторної діагностики студентів контрольної групи.

Комплексна експериментальна програма для стимулювання психологічних компонентів розвитку правової свідомості, була розроблена на основі результатів та висновків, отриманих під час констатувального експерименту, і складалася з трьох етапів: I етап - підготовчий (на цьому етапі були визначені стратегічні компоненти програми, такі як мета, завдання, методи та прийоми роботи, і була сформована група учнів, які брали участь у експериментальній роботі); II етап - діяльнісний (на цьому етапі були впроваджені методи активного психологічного впливу, такі як психодіагностика та психопрофілактика, через застосування групових методів, таких як "Комплексна корекційно-розвивальна тренінгова програма для розвитку правової свідомості студентів майбутніх юристів"); III етап - заключний (на цьому етапі проводився повторний аналіз даних у експериментальній і контрольній групі студентів юридичного профілю. Був застосований подальший порівняльний аналіз статистичних даних до і після проведення формувального експерименту).

Розроблена тренінгова програма базується на застосуванні превентивних та психокорекційних заходів із метою активізації компонентів розвитку правової свідомості студентів майбутніх психологів.

## План-конспект тренінгового заняття № 1

Тема: «Система моральних і морально-правових норм у правовій галузі».

Мета: розширити знання студентів щодо системи моральних і морально-правових норм у правовій галузі, зробити їх більш осмисленими у питаннях взаємодії моралі та права, а також надати практичні навички вирішення етичних конфліктів.

### Основні вправи тренінгу

1. Групова дискусія. Учасники діляться на групи та отримують сценарії етичних конфліктів для обговорення. Кожна група обговорює можливі варіанти вирішення ситуації на основі моральних і морально-правових норм. Після цього проводиться обговорення великою групою, де кожна група ділиться своїми висновками.

2. Аналіз судових рішень. Учасники аналізують судові рішення, де були розглядаються моральні аспекти. Вони розглядають, як суди враховують моральність при видачі рішень і як це впливає на правову систему.

3. Рольові вправи на вирішення етичних конфліктів. Учасники виконують рольові вправи, де їм потрібно вирішити етичні конфлікти, враховуючи моральні аспекти. Після кожної рольової ситуації проводиться обговорення, де студенти обговорюють свої вибори та виправданість прийнятих рішень.

### Рефлексія

1. Підсумкова дискусія. Учасники обговорюють свої враження від тренінгу, ключові висновки, які вони зробили щодо взаємодії моралі та права в правовій галузі.

2. Саморефлексія. Учасники записують свої особисті враження, нові знання та вміння, які вони здобули під час тренінгу. Вони також розглядають, які практичні кроки вони можуть зробити для подальшого розвитку своєї правової свідомості та етичних навичок.

3. План дій на майбутнє. Учасники визначають конкретні кроки, які вони планують зробити для застосування отриманих знань та навичок у майбутній професійній діяльності.

#### План-конспект тренінгового заняття № 2

Тема: «Мотиваційний компонент у роботі юриста».

Мета: розвинути у студентів майбутніх юристів розуміння та навички використання мотиваційних компонентів у їхній професійній діяльності; створення мотиваційних стратегій, які допоможуть їм досягти успіху в юридичній сфері та створять умови для подолання труднощів.

#### Основні вправи тренінгу

1. Аналіз мотиваційних факторів. Учасники обговорюють різні мотиваційні фактори, що впливають на юриста в роботі та особистому житті.
2. Створення особистого мотиваційного плану. Студенти визначають свої особисті цілі та мотиваційні стратегії для досягнення їхніх цілей у майбутній кар'єрі юриста.
3. Подолання стресу та вигорання. Розгляд стресу як фактора, що може впливати на мотивацію та продуктивність. Представлення методів збереження мотивації під час стресових ситуацій.

#### Рефлексія

1. Підсумкова дискусія. Учасники висловлюють свої враження від тренінгу та основні моменти, які вони вивчили про мотивацію в роботі юриста.
2. Саморефлексія. Учасники фіксують нові знання та вміння, які вони здобули під час тренінгу. Вони розглядають, які конкретні дії можна зробити, щоб підвищити свою мотивацію в майбутній професійній діяльності.
3. План дій на майбутнє. Студенти прогнозують можливі кроки для покращення рівня їх мотиваційного компонента у навчанні та роботі.

#### План-конспект тренінгового заняття № 3

Тема: «Самооцінка і самоствавлення у професії юриста».

Мета: надання студентам майбутніх юристів можливості розвинути свою самооцінку та навички самоствавлення, що є важливими для успіху у

професійній діяльності; розвиток самоповаги та позитивного відношення до себе як професіонала в сфері права.

#### Основні вправи тренінгу

1. Аналіз професійних якостей. Учасники визначають свої професійні якості та навички, які є ключовими для успішної кар'єри юриста. Ця вправа допоможе їм розуміти свої сильні сторони.

2. SWOT-аналіз у роботі з самооцінкою. Студенти аналізують свою професійну діяльність та визначають області, де вони вже досягли успіху, а також сфери, які потребують покращення.

3. Розвиток позитивного мислення та самоствавлення. Учасники виконують вправи для розвитку позитивного мислення та підвищення самоповаги. Вони навчаються впізнавати та подолати негативні думки та сумніви.

#### Рефлексія

1. Підсумкова дискусія. Студенти обговорюють свої враження від спільної роботи та окреслюють основні висновки, щодо питання самооцінки та самоствавлення у професії юриста.

2. План дій на майбутнє. Учасники тренінгу будують особисті стратегії у напрямку розвитку самооцінки та формування позитивного самоствавлення.

Всі інші тренінгові заняття були підготовлені і проведені за таким же принципом і мали наступні тематичні напрямки:

- Етика юридичної професії: обговорення основних принципів, етичних дилем та викликів юридичної практики.
- Права людини: глибоке вивчення основних прав та свобод особи, їх захисту на національному та міжнародному рівнях.
- Право та мораль: роздуми над відмінностями та спільними рисами права та моралі, а також впливом моралі на формування правових норм.
- Відповідальність в юридичній професії: вивчення поняття відповідальності, його видів та значимості для юридичної практики.

- Соціальна роль юриста: обговорення внеску юриста в суспільство, відповідальності перед клієнтом і суспільством.
- Критичне мислення та юридичний аналіз: розвиток навичок аналітичного мислення, аргументації та логіки в правовому полі.
- Технології в юридичній практиці: вивчення сучасних інновацій, їх використання в правовому полі та вплив на юридичний процес.
- Інтеркультурна компетентність у праві: обговорення особливостей взаємодії з представниками різних культур в рамках юридичної практики.

Отже, розроблена корекційно-розвивальна програма була спрямована на розвиток правової свідомості студентів майбутніх юристів

### **3.2. Результати комплексної корекційно-розвивальної програми розвитку правової свідомості студентів майбутніх психологів**

Завершальний етап формувального експерименту по розвитку правової свідомості студентів майбутніх юристів включав в себе декілька напрямків: проведення повторної діагностики рівнів сформованості професійної компетентності майбутніх юристів; обробка, аналіз та узагальнення отриманих експериментальних даних; формулювання висновків на основі проведеного дослідження.

На даному етапі були виконані наступні завдання: 1) Опрацювання та систематизація результатів, отриманих під час експерименту і їх статистична обробка; 2) Визначення рівнів сформованості правової свідомості студентів після завершення формувального етапу експерименту згідно з обраними критеріями; 3) Узагальнення результатів і проведення порівняльного аналізу рівнів сформованості правової свідомості студентів майбутніх юристів до та після завершення формувального етапу експерименту; 4) Оформлення висновків відносно ефективності розробленої корекційно-розвивальної програми розвитку правової свідомості майбутніх юристів.

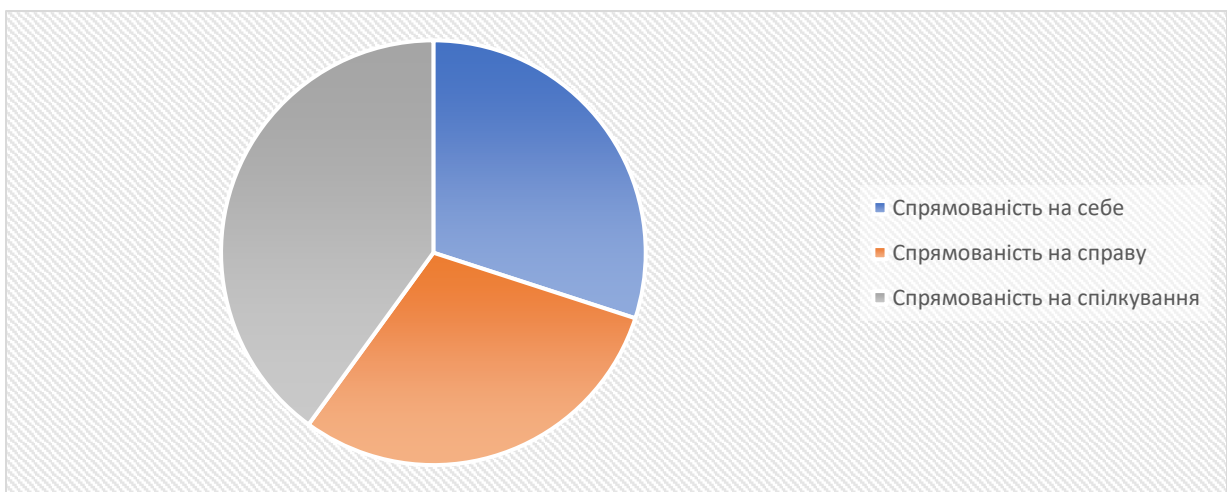
Для перевірки ефективності розробленої у процесі емпіричного дослідження корекційно-розвивальної програми було проведено повторний діагностичний зріз даних за всіма методиками, які були задіяні при первинній діагностиці студентів майбутніх юристів. Для оцінки рівня правової свідомості студентів у контрольній та експериментальній групах, було використано заздалегідь обґрунтовані критерії та показники, які були встановлені під час організації емпіричного дослідження. При повторній діагностиці була зменшена вибірка студентів, які увійшли до експериментальної і контрольної групи (хвороби, виконання тільки частини тестів і т.д.). У зв'язку з цим фінальна вибірка у експериментальній групі була сформована з 39 студентів, а до контрольної групи увійшли 38 студентів.

До батареї діагностичних методик увійшли ті самі методики, які були задіяні на першому етапі емпіричного дослідження: для визначення рівня сформованості мотиваційно-ціннісного компонент «Мотиви вибору професії» (Р. Овчарова), «Ціннісні орієнтації» (М. Рокич), «Визначення спрямованості особистості» (Б. Басс); для оцінки рефлексивно-оцінювального компоненту тест-опитувальник самоствавлення (В. Столін, С. Пантелєєв); для аналізу особистісно-змістовного компоненту «16-ти факторний опитувальник Р. Кеттелла (16PF)»

Результати повторної діагностики студентів експериментальної групи за методикою «Мотиви вибору професії» (Р. Овчарова) і методикою «Ціннісні орієнтації» М. Рокича, мали мінімальні коливання у порівнянні з даними, що були отримані при первинній діагностиці. По методиці В. Овчарова основні зміни відбулися у напрямку оцінки «Зовнішніх позитивних мотивів» (збільшились на 10 %). А за методикою М. Рокича було відмічено збільшення виборів по шкалі «Суспільне покликання» (на 15 %), яка при первинній діагностиці зайняла тільки 6 місце у переліку пріоритетних цінностей-цілей. Мінімальні коливання у порівнянні з даними первинної діагностики підкреслюють стійкість особистісних чинників у мотиваційному та ціннісному

полі студентів. У контрольні групі статистичні дані залишились практично без змін.

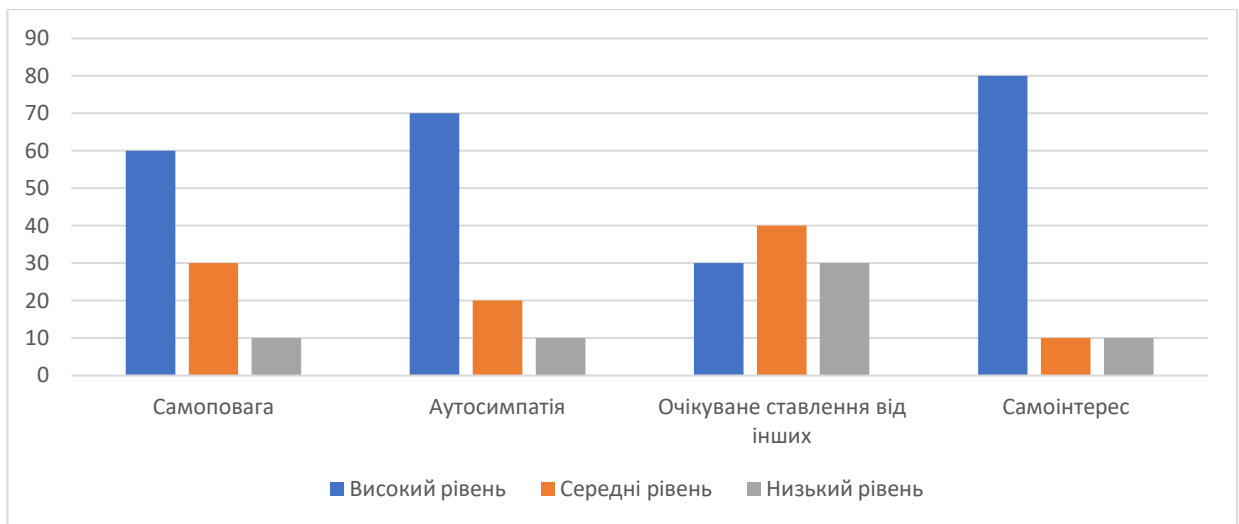
Більш суттєві відмінності було зафіксовано за результатами повторної діагностики по методиці "Визначення спрямованості особистості" Б. Басса. Порівнюючи результати первинної та повторної діагностики за методикою "Визначення спрямованості особистості" Б. Басса, можна відзначити позитивні зміни в спрямованості особистості після впровадження корекційно-розвивальної програми (рис. 3.2.1.).



**Рис. 3.2.1. Результати повторної діагностики розподілу показників спрямованості особистості у студентів майбутніх юристів за методикою Б. Басса**

У результаті первинної діагностики були отримані дані, які вказували на те, що студенти майбутні юристи мала високий рівень спрямованості на себе у поєднанні з обмеженим інтересом до справи. Проте після впровадження корекційно-розвивальної програми було зафіксоване позитивне зміщення в спрямованості особистості. Спрямованість на себе зменшилася на 30 %, що свідчить про зменшення самоцентрованості та більшу готовність враховувати інтереси інших людей. Спрямованість на справу зросла на 30 %, що може свідчити про збільшення відповідальності і бажання займатися професійними справами та завданнями. Спрямованість на спілкування залишилася стабільною (на рівні 40 %).

Цікаві статистичні дані було отримано при повторній діагностиці студентів майбутніх юристів за тестом-опитувальником самоствавлення (В. В. Столін, С. Р. Пантелєєв). При повторній діагностиці було зафіксовано стабільно високий рівень самоповаги (60 %) та аутосимпатії (70 %), що може свідчити про основи позитивної самооцінки та самоствавлення студентів майбутніх юристів (рис. 3.2.2.).

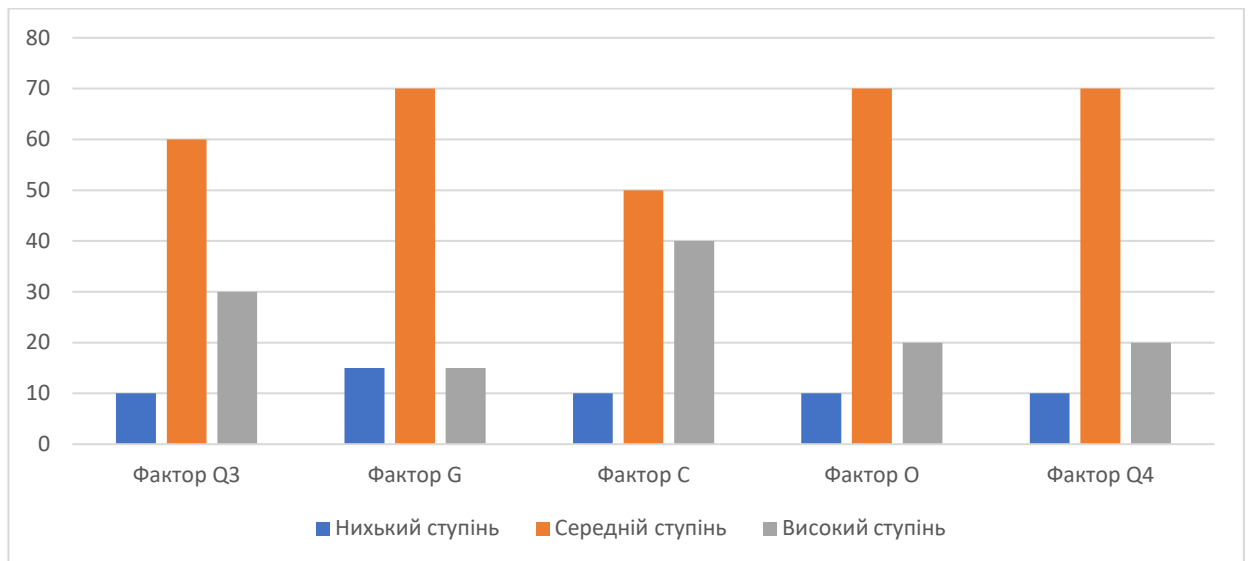


**Рис. 3.2.2. Результати повторної діагностики розподілу показників самоствавлення у студентів майбутніх юристів за методикою В. Століна, С. Пантелєєва**

Відмічено зміни за шкалою «очікуване ставлення від інших». Спостерігається зменшення кількості студентів із високими очікуваннями від інших (30 %) та збільшення кількості тих, хто має середні очікування (40 %). Це може вказувати на об'єктивізацію у сприйнятті студентами майбутніми юристами ставлення від інших та можливий розвиток більшого рівня адаптивності в міжособистісних відносинах. Результати повторної діагностики за методикою самоствавлення В. Століна С. Пантелєєва дозволив зафіксувати, що високий рівень самоінтересу залишився стабільним, але є зменшення кількості студентів із середнім рівнем самоінтересу (10 %). Це може вказувати на більшу самосвідомість та фокус на власних інтересах.



Для нашого дослідження важливими були результати повторної діагностики за 16-ти факторним опитувальником Р. Кеттелла (рис. 3.2.3.).



**Рис. 3.2.3. Результати повторної діагностики розподілу за 16-ти факторним опитувальником Р. Кеттелла**

У результаті повторної діагностики можна відзначити певні зміни в деяких факторах. Зокрема, після впровадження корекційно-розвивальної програми спостерігається зменшення кількості студентів із низьким рівнем самодисципліни (з 20% до 10%) і збільшення кількості тих, для кого характерні високі показники рівня самодисципліни (з 20% до 30%). Також було помічено збільшення середнього рівня моральної нормативності (з 60% до 70%) і емоційної стійкості (з 40% до 50%). В інших факторах показники залишилися стабільними або мали мінімальні зміни.

Аналіз результатів щодо розвитку предметного компоненту правової свідомості майбутніх юристів у студентів експериментальної та контрольної груп дозволяє нам зробити висновок, що позитивна динаміка цього компонента у студентів експериментальної групи виражена менше, ніж у інших компонентах. Зокрема, в експериментальній групі зменшилася кількість студентів з низьким рівнем сформованості предметного компоненту на 10 %, замість цього збільшилася кількість студентів із середнім рівнем на 5 % та

високим на 7 %. При цьому певні зміни були відмічені і у контрольній групі, зокрема, зменшилась кількість студентів із низьким рівнем предметного компоненту на 5 % та зросла кількість студентів із високим рівнем на 6 %. Отримані дані можуть бути свідченням того, що рівень успішності студентів у навчанні хоча і грає загальне значення у розвитку правової свідомості студентів майбутніх юристів, але він залежить від різних показників, які не всі охоплюються розробленою нами корекційно-розвивальною програмою.

У цілому, проведені формувальні впливи по розвитку правової свідомості студентів майбутніх юристів можна розцінювати, як успішні, про що свідчать отримані статистичні результати, які були підтверджені за допомогою багатofункціонального критерію Фішера  $\phi$ . Завдяки ньому було підтверджено статистично значущі відмінності в зміні рівня правової свідомості на високому та низькому рівнях в експериментальній групі ( $\phi = 1,64, p \leq 0,05$ ).

Отже, впровадження розробленої нами корекційно-розвивальної програми по розвитку правової свідомості студентів майбутніх юристів призвела до позитивних змін у більшості компонентах правової свідомості студентів експериментальної групи.

### **Висновки до розділу III.**

Результати формувального експерименту і повторної діагностики здобувачів освіти юридичного профілю контрольної та експериментальної групи вказують на певні позитивні зміни в особистісних характеристиках студентів після впровадження корекційної програми, зокрема у плані самодисципліни та моральної нормативності. Однак багато аспектів особистості залишилися стабільними і потребують подальшої роботи.

Загалом, студенти майбутні юристи проявляють стійкість у високій самоповазі та аутосимпатії, але виявляють певні зміни в сприйнятті ставлення

до інших і рівні самоінтересу. Ці зміни можуть бути важливими для їхнього розвитку та адаптації в майбутній професійній діяльності.

У цілому корекційно-розвивальна програма сприяла покращенню спрямованості особистості, зменшенню самоцентрованості та збільшенню бажання займатися справами та спілкуватися з іншими. Ці позитивні зміни можуть сприяти покращенню взаємодії з оточуючими та досягненню більшого успіху в різних сферах життя.

Отже, тренінгова програма спрямована на розвиток правової свідомості здобувачів освіти юридичного профілю виявилася ефективною і сприяла позитивним змінам у мотивації та ціннісних орієнтаціях студентів, формуючи підвалини для їх успішної кар'єри в сфері права.

## ВИСНОВКИ

Результати теоретичного аналізу проблеми формування правової свідомості здобувачів освіти юридичного профілю дали можливість відмітити широкий пласт сучасних робіт присвячених цій тем в науковій літературі. Більшість дослідників сходяться в тому, що права свідомість є прямим джерелом особистісної активності юнаків та виконує роль регулятора їх поведінки. У найзагальнішому варіанті її розглядають як системне та складне утворення, що складається зі специфічних компонентів відповідно до змісту і функцій (пізнавальної, оцінної та регулятивної). Пізнавальний аспект охоплює сукупність юридичних знань та навичок, ціннісний (емоційно-ціннісний компонент) – систему оцінок та ставлень щодо різних юридичних явищ, а регулятивний (вольовий компонент) – соціально-правові установки особистості.

Аналіз професійної діяльності юриста психологічно відображає, що юридична робота має ряд характеристик, які формуються через специфіку взаємодії «людина – право – людина». Діяльність юриста відповідає встановленим нормам і включає в себе такі особливості: 1) владні повноваження; 2) збільшена відповідальність; 3) потребу у розсудливих рішеннях; 4) напружений характер; 5) можливість негативних тенденцій; 6) ризикованість; 7) багатоплановість ситуацій; 8) непередбачуваність результатів. Формування правової свідомості студентів майбутніх юристів об'єднує успішну адаптацію в навчально-правовому середовищі, внутрішню потребу особистості юриста у зміні індивідуальних психологічних характеристик та компонентів правової свідомості через навчання, професійний розвиток, виховання та соціальну підтримку, а також психологічний супровід.

Саме взаємодія правових механізмів разом з неправовими (загальними суспільними) інструментами та регуляторами формує рівні правової

свідомості серед студентської молоді, зокрема майбутніх юристів. Ця свідомість проявляється у різних формах правової поведінки.

Юридична правосвідомість відіграє не лише роль сприяння усвідомленню юристом цілей поведінки, що має юридичне значення, але також є ключовим джерелом та каналом для цього усвідомлення. В даному контексті важливо враховувати регулюючу функцію, яку виконує правосвідомість в цілому. Проте окремі структурні складові правосвідомості, такі як правове знання, освіченість у праві, правові установки та інші, також впливають на здійснення цього регулюючого ефекту. Завдяки правосвідомості фахівець у юридичній сфері може ефективно застосовувати доступні засоби для досягнення вказаних цілей, знаходячи оптимальний підхід до значущої поведінки та взаємозв'язку між законом та реальними життєвими обставинами.

Розгалужені сучасні дослідження підкреслюють різноманітність тлумачень поняття правосвідомості різними авторами, нерозв'язаність питань щодо структурних компонентів цього поняття та відсутність згоди щодо об'єкта, який репрезентується у правовій свідомості. Все це ускладнює процес формування та розвитку правосвідомості майбутніх юристів, оскільки унеможлиблює точне визначення факторів, що впливають на неї.

При дослідженні явища формування правосвідомості у юристів ми дійшли висновку, що це поняття включає в себе успішну адаптацію юристів у навчально-правовому середовищі, внутрішню потребу особистості юриста у зміні основних індивідуальних психологічних характеристик та показників правосвідомості завдяки правовому навчанню, професійному зростанню, вихованню та соціальній підтримці, а також психологічному супроводу.

Результати емпіричного дослідження проблеми формування правової свідомості серед студентів майбутніх юристів показали, що на етапі діагностичного дослідження у них фігурували як внутрішні так і зовнішні мотиви; серед ціннісних орієнтацій пріоритет мали «щасливе життя», «матеріальне забезпечення» і «здоров'я», а за напрямком спрямованості у

більшості прослідковувалась «спрямованість на себе», що поєднується з коливаннями у рівнях самоствалення.

Результати впровадження корекційно-розвивальної програми на етапі формувального експерименту та повторної діагностики студентів контрольної та експериментальної груп показали певні зрушення у особистісних характеристиках студентів майбутніх психологів, особливо в аспектах самоконтролю та етичної поведінки. Однак деякі психологічні параметри залишились без змін або потребують додаткової роботи.

Студенти, які готуються стати юристами, при повторній діагностиці продемонстрували високий рівень самоповаги та самоприйняття, а також певні зміни у своєму ставленні до інших та рівні самозацікавленості. Ці зміни мають значення для їхнього професійного зростання та адаптації у становленні кар'єри. Корекційно-розвивальна програма в цілому сприяла підвищенню зовнішньої орієнтації студентів, зменшенню самоцентризму та зростанню інтересу до взаємодії та діяльності з іншими. Ці позитивні зрушення можуть допомогти у вдосконаленні соціальних навичок і сприяти успіху в різних аспектах життя.

Отже, формувальна програма, націлена на розвиток правової у студентів здобувачів освіти юридичного профілю, виявилася дієвою і принесла позитивні зміни в мотиваційну сферу та ціннісні орієнтації респондентів, закладаючи основу для їх майбутньої успішної кар'єри в області права. Одним з важливих завдань подальшого розвитку піднятої проблеми є теоретико-методологічне обґрунтування моделі формування правової культури майбутніх юристів під час їх професійної підготовки. Також важливим є встановлення зв'язків та взаємозалежностей між різними складовими цієї моделі.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бахновська І. П., Лалуєва А. О. Правосвідомість юриста: шляхи формування. *Порівняльно-аналітичне право*. № 1. 2020. С. 20-23.
2. Бурносова У. Ю. Формування правової культури в процесі юридичної освіти. *Актуальні проблеми вдосконалення законодавства та правозастосування : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції*, Запоріжжя. 2017. С. 11-13.
3. Волошенюк О. В. Правовий менталітет як складова суспільної свідомості. *Філософія права*. 2015. № 1. С. 42-47.
4. Волошина Я. Л. Особливості професійної культури юрисконсульта. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 1 (11). С. 193-203.
5. Воробйова І. В. Сучасні підходи до проблеми правової свідомості. *Правова свідомість молоді в умовах розбудови демократичної держави в Україні: Матеріали міжвузівського науково-практичного семінару молодих вчених (17 лютого 2006 р., Одеса)*. Одеса : ОЮІ ХНУВС, 2006. С. 7-9.
6. Гавриленко О., Тетерич О. Моральні засади професії юриста. *Вісник Університету внутрішніх справ*. 2016. Вип. № 3-4. С. 108-112.
7. Гапотій В., Мінкова О. *Юридична деонтологія*. Мелітополь : ФОП Однорог Т.В., 2018. С. 28-41.
8. Годун Н. Ю. *Правова культура: дефініція поняття*. *Наше право*. 2015. № 1. С. 11-15.
9. Жильнікова Н. Д. Аксіологічний підхід до розуміння правової культури особистості. *Національна самосвідомість та правова культура в умовах європейської інтеграції: збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції 17 лютого 2017 року*. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка. 2017. С. 84-86.

10. Зошій І. В. Роль метакогнітивних здібностей у формуванні професійної компетентності юристів. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2017. 5 (54). С. 72-75.
11. Зошій І. В. Формування професійної компетентності майбутніх юристів. *Молодий вчений*. 2018. 3 (55). С. 487-492.
12. Іваній О. М. Аналіз правової культури української молоді в контексті інтеграційних процесів. *Національна самосвідомість та правова культура в умовах європейської інтеграції*: збірник тез 98 Всеукраїнської науково-практичної конференції 17 лютого 2017 року. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка. 2017. С. 86-88.
13. Кириченко І. Г. Освіта МВС: закономірності формування та перспективи розвитку. *Іменем закону*. 2012. № 15. С. 15-20.
14. Кобець О. В. Структура професійної правосвідомості юриста. *Педагогіка і психологія. Формування творчої особистості: проблеми і пошуки*: зб. наук. пр. Запоріжжя, 2017. Вип. 36. С. 389-398.
15. Коваленко Н. Ю. Сутність взаємозв'язку правової культури та правового виховання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 38. С. 15-18.
16. Козлова О. Г. Правова культура майбутніх юристів як педагогічна проблема. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні науки*. 2015. № 8 (52). С. 125-134.
17. Кононенко С. В. Методологічні підходи розроблення психолого-педагогічних аспектів розвитку правосвідомості майбутніх фахівців юридичного профілю. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія*. Том 32 (71) № 1 2021. С. 147-151.
18. Кононенко С. В. Психологічні компоненти розвитку правосвідомості майбутніх юристів. *Науковий вісник ужгородського національного університету. Психологія*. Випуск 3. 2021. С. 59-63.
19. Коршунова І. М. Формування правосвідомості студентів юридичної освіти. *Право і суспільство*. 2015. № 6. С. 19- 26.



20. Кравченко П. А. Активна роль правосвідомості в правовій регламентації людської діяльності. *Філософські обрії*. 2016. № 36. С. 61-69.
21. Лаба О. В. Інноваційні напрями розвитку правової освіти вищих навчальних закладів. *Scientific Journal «ScienceRise»*. 2015. №4/5 (9). С. 12-17.
22. Луцький А. І. Вплив правової ідеології на правосвідомість юриста. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. № 2 (14), 2016. С. 10-16.
23. Макаренко Л. О. Правосвідомість як необхідна складова частина реалізації правосуб'єктності. *Право і суспільство*. 5. 2018. С. 22-28.
24. Макарова О. В., Крилова Ю. І. Проблеми формування правової культури в українському суспільстві. *Право*. 2015. Вип. 30. С. 104-108.
25. Макеєва О. М. Взаємозв'язок правосвідомості та правової культури як складових правових систем. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: Юридичні науки. 2017. № 2. С. 11-17.
26. Мануйлов Є. М. Правова культура юриста як основа його професіоналізму. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2016. Вип. 3(30). С. 216-220.
27. Мороз Є. В. Правова культура в площині філософсько-педагогічної рефлексії. *Науковий вісник*. 2016. Вип. 47 (частина II). С. 190-198.
28. Муслумов Р. Психолого-педагогічні умови формування правової свідомості майбутніх юристів. *Вісник Бурятського державного університету*. 2007. С. 216-221.
29. Нагорняк С. В. Компоненти, критерії та показники формування правосвідомості студентів-правознавців. *Науково-педагогічний вісник*. 2018. 67 с.
30. Нагорняк С. В. Формування правосвідомості у правовому вихованні майбутніх юристів. *Збірник наукових праць [Херсонського державного університету]. Педагогічні науки* 79 (3). 2017. С. 76-81.

31. Окладна М. Г., Перевалова Л. В. Проблеми формування правової культури української молоді. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2016. Вип. 32. С. 35-47.
32. Сливка С. С. Професійна культура юриста (теоретико-методологічний аспект) : монографія. Л.: Світ, 2000. 336 с.
33. Сокаль В. А. Формування професійної культури майбутніх юристів у процесі вивчення педагогічних дисциплін. *Молодий вчений*. 2017. № 5.1 (45.1). С. 123-127.
34. Тимкович І. І. Юридична освіта як елемент правової системи України. *Юридичний вісник*. 2016. № 4 (41). С. 54-58.
35. Харченко І. І. Розвиток емоційного інтелекту майбутніх юристів. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: Педагогічні науки*. 2021. (1). С. 151-156.
36. Чупринський Б. О. Правова культура як основний складник професійної культури юриста. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2013. № 2. С.65- 70.
37. Шай Р. Я. Правова культура як умова культивування принципу верховенства права в українському суспільстві. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки: збірник наукових праць*. 2016. № 850. С. 317-320.
38. Шаравара І. Правова свідомість та правова культура в Україні. *Національний юридичний журнал*. 2015. С. 9-12.
39. Южека Р., Скиба Е. Проблемні питання освітньої підготовки юриста у вищих навчальних закладах МВС України. *Проблеми формування громадянського суспільства*. 2018. 310 с.
40. Яронов Я. Правова культура юриста. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія Право*. № 5 (17). 2018. С. 72-77.
41. Barton A. Teaching Lawyers to Think Like Leaders: The Next Big Shift in Legal Education. *Baylor L. Rev.* 73. 2021. 115 p.

42. Cilliers L. Evaluation of information ethical issues among undergraduate students: An exploratory study. *South African Journal of Information Management* 19.1. 2017. P. 1-6.
43. Craig C., Klopper C. University lawyers: A study of legal risk, risk management and role in work integrated learning programmes. *Journal of Higher Education Policy and Management* 37.3. 2015. P. 344-360.
44. Drozdova A., Zhuzhgov I., Kovalev V. The Importance of Information Technologies in the Formation of Professional Legal Awareness of Future Lawyers. *Revista geintec-gestao inovacao e tecnologias*. 11.4. 2021. P. 633-650.
45. Fedorova E., Chizhikova A. Civil law and anti-corruption legal awareness of future lawyers. *SHS Web of Conferences*. Vol. 134. EDP Sciences, 2022. P. 56-61.
46. Grudtsyna L.Yu. Topical issues of modernization of legal pedagogics for education of new generation of lawyers, *Education and law*, 4. 2016.
47. Jayadev K., Veeresh B. Hanchinal. Information seeking behaviour of law students in the changing digital environment. *DESIDOC Journal of Library & Information Technology* 35.1. 2015. P. 61-68.
48. Nikoryak V., Dneprov S. Need for anticorruption orientation of a legal mission of future lawyers, *Innovative projects and programs in education*, 6 (66). 2019.
49. Sergeeva A., Gorbatova M., Efremova I. High-quality legal education as a source for the formation of legal culture and professional legal awareness of lawyers. *Opción: Revista de Ciencias Humanas y Sociales*. 20. 2019. P. 1156-1163.

**МАТЕРІАЛИ ДІАГНОСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ****ТЕСТОВИЙ МАТЕРІАЛ ДО МЕТОДИКИ «МОТИВИ ВИБОРУ  
ПРОФЕСІЇ» (Р. ОВЧАРОВА)**

**Інструкція:** нижче наведено твердження, що характеризують професію. Прочитайте й дайте оцінку, наскільки кожне з них вплинуло на ваш вибір професії: 5 – дуже сильно вплинуло, 4 – сильно, 3 – середньо, 2 – слабо, 1 – не вплинуло.

**Сума 1 «І»** – внутрішні, індивідуально значущі мотиви.

Вимагає спілкування з різними людьми

Відповідає моїм здібностям

Сприяє розумовому й фізичному розвитку

Є привабливою

Дає великі можливості проявити творчість

**Сума 2 «-»** – зовнішні негативні мотиви.

Подобається батькам

Єдина можлива за обставин, що склалися

Вважається престижною

Дає змогу обмежитися наявним обладнанням

Вибрана моїми друзями

**Сума 3 «+»** – зовнішні позитивні мотиви.

Дуже подібна до улюбленого шкільного предмета

Дає змогу використовувати професійні вміння поза роботою

Є високооплачуваною

Дає змогу працювати близько біля дому  
 Вимагає переїзду на нове місце проживання

**Сума 4 «С»** – внутрішні соціально значущі мотиви.

Дає можливості для зростання професійної майстерності

Дає можливість бути корисним людям

Дає змогу реалізувати здібності до керуючої роботи

Передбачає велике відчуття відповідальності

Дає змогу одразу отримати результат праці для інших

## **ТЕСТОВИЙ МАТЕРІАЛ ДО МЕТОДИКИ «ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ» (М. РОКИЧА)**

**Інструкція до тесту:** "Зараз Вам буде пред'явлений набір з 18 карток з позначенням цінностей. Ваше завдання - розкласти їх по порядку значимості для Вас як принципів, якими Ви керуєтеся у Вашому житті. Уважно вивчіть таблицю і, вибравши ту цінність, яка для Вас найбільш значима, помістіть її на перше місце. Потім виберіть другу за значимістю цінність і помістіть її слідом за першою. Потім виконайте те ж з усіма рештою цінностями. Найменш важлива залишиться останньою і займе 18 місце. Розробіть не поспішаючи, вдумливо. Кінцевий результат повинен відбивати Вашу справжню позицію".

### **Список А (термінальні цінності)**

1. Активна діяльна життя (повнота та емоційна насиченість життя);
2. Життєва мудрість (зрілість суджень і здоровий глузд, що досягаються життєвим досвідом);
3. Здоров'я (фізичне і психічне);
4. Цікава робота;

5. Краса природи і мистецтва (переживання прекрасного в природі і в мистецтві);
6. Любов (духовна і фізична близькість з коханою людиною);
7. Матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних труднощів);
8. Наявність хороших і вірних друзів;
9. Суспільне покликання (повага оточуючих, колективу, товаришів по роботі);
10. Пізнання (можливість розширення своєї освіти, кругозору, загальної культури, інтелектуальне розвиток);
11. Продуктивна життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил і здібностей);
12. Розвиток (робота над собою, постійне фізичне і духовне вдосконалення);
13. Розваги (приємне, необтяжливе проведення часу, відсутність обов'язків)
14. Свобода (самостійність, незалежність у судженнях і вчинках)
15. Щасливе сімейне життя
16. Щастя інших (добробут, розвиток і вдосконалення інших людей, всього народу, людства в цілому)
17. Творчість (можливість творчої діяльності)
18. Впевненість у собі (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх протиріч; сумнівів).

#### **Список Б (інструментальні цінності)**

1. Акуратність (охайність), вміння тримати в порядку речі, порядок у справах;
2. Вихованість (гарні манери);
3. Високі запити (високі вимоги до життя і високі домагання);
4. Життєрадісність (почуття гумору);
5. Старанність (дисциплінованість);

6. Незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче);
7. Непримиренність до недоліків у собі та інших;
8. Освіченість (широта знань, висока загальна культура);
9. Відповідальність (почуття боргу, вміння тримати своє слово);
10. Раціоналізм (вміння тверезо і логічно мислити, приймати обдумані, раціональні рішення);
11. Самоконтроль (стриманість, самодисципліна);
12. Сміливість у отстаюваннях своєї думки, поглядів;
13. Тверда воля (вміння настояти на своєму, не відступати перед труднощами)
14. Терпимість (до поглядів і думок інших, вміння прощати іншим їхні помилки та омани)
15. Широта поглядів (вміння зрозуміти чужу точку зору, поважати інші смаки, звичаї, звички)
16. Чесність (правдивість, щирість)
17. Ефективність у справах (працьовитість, продуктивність у роботі)
18. Чуйність (дбайливість)

**ТЕСТОВИЙ МАТЕРІАЛ ДО МЕТОДИКИ «МЕТОДИКА  
«ВИЗНАЧЕННЯ СПРЯМОВАНOSTІ ОСОБИСТОСТІ» (Б. БАСС)»**

1. Найбільше задоволення я одержую від: А) схвалення моєї роботи; Б) усвідомлення того, що робота виконана добре; В) усвідомлення того, що мене оточують друзі.
2. Якби я грав у футбол (волейбол, баскетбол), то прагнув би бути: А) тренером, який розробляє тактику гри; Б) відомим гравцем; В) обраним капітаном команди.

3. На мою думку, кращим педагогом є той, хто: А) цікавиться учнями та має до кожного індивідуальний підхід; Б) зацікавлює своїм предметом так, що учні з задоволення заглиблюються в цей предмет; В) створює у колективі таку атмосферу, за якої кожен учень може висловити свою думку.

4. Мені подобається, коли люди: А) радіють за виконану роботу; Б) із задоволенням працюють у колективі; В) прагнуть виконати свою роботу краще за інших.

5. Я бажав би, щоб мої друзі: А) були доброзичливими та допомагали людям, коли це необхідно; Б) були вірними та відданими мені; В) були розумними та цікавими людьми.

6. Кращими друзями я вважаю тих: А) з ким маю гарні стосунки; Б) на кого завжди можна покластися; В) хто може багато досягти у житті.

7. Найбільше мені не подобається: А) коли у мене щось не виходить; Б) коли розвалюються стосунки з товаришами;

В) коли мене критикують.

8. На мою думку, дуже погано, коли педагог: А) не приховує своєї антипатії до деяких учнів, насміхається та дражнить їх; Б) викликає дух суперництва в колективі; В) недостатньо добре знає предмет, який викладає.

9. У дитинстві мені найбільше подобалося: А) проводити час з друзями; Б) відчуття виконаної справи; В) коли мої вчинки схвалювали.

10. Я бажав би бути схожим на тих, хто: А) досягнув успіху в житті; Б) дійсно закоханий у свою справу; В) відзначається доброзичливістю та товариськістю.

11. Насамперед школа повинна: А) навчати вирішувати завдання, які ставить життя; Б) розвивати передусім індивідуальні здібності учнів; В) виховувати якості, які допомагають встановлювати стосунки з людьми.

12. Якби я мав більше вільного часу, то використовував би його: А) для спілкування з друзями; Б) для відпочинку та розваг; В) для самоосвіти та улюблених справ.



13. Найбільших успіхів я досягаю, коли: А) працюю з людьми, до яких відчуваю симпатію; Б) маю цікаву роботу; В) отримаю винагороду за свої зусилля.

14. Мені подобається, коли: А) інші люди поважають мене; Б) я відчуваю задоволення від добре виконаної роботи; В) я маю час приємно спілкуватися з друзями.

15. Якби про мене написали в газеті, то краще було б, щоб: А) розповіли про якусь цікаву справу, пов'язану із навчанням, спортом, де я брав участь; Б) написали про мою діяльність; В) обов'язково розповіли про колектив, у якому я працював.

16. Краще за все я навчаюсь, коли викладач: А) має до мене індивідуальний підхід; Б) може зацікавити своїм предметом; В) проводить колективні обговорення проблем, що вивчаються.

17. Для мене немає нічого гіршого, за: А) образу власної гідності; Б) невдачу при виконанні важливої справи; В) втрату друзів.

18. Найбільше я ціную: А) успіх; Б) можливості спільної роботи; В) здоровий практичний розум та інтуїцію.

19. Я не поважаю людей, які: А) вважають себе гіршими за інших; Б) часто сваряться та конфліктують; В) заперечують усе нове.

20. Приємно, коли: А) працюєш над важливою справою; Б) маєш багато друзів; В) усім подобаєшся та викликаєш схвалення.

21. На мою думку, в першу чергу керівник повинен бути: А) доступним; Б) авторитетним; В) вимогливим.

22. У вільний час я з цікавістю прочитав би книжки: А) про те, як знайти друзів та налагодити гарні стосунки з оточуючими; Б) про життя знаменитих людей; В) про останні досягнення науки та техніки.

23. Якби в мене були музикальні здібності, я бажав би бути: А) диригентом; Б) композитором; В) солістом.

24. Я бажав би: А) вигадати цікавий конкурс; Б) перемогти у конкурсі; В) організувати конкурс і управляти ним.

25. Для мене важливо знати: А) що я бажаю зробити; Б) як досягнути мети; В) як організувати людей для досягнення мети.

26. Людина повинна прагнути до того, щоб: А) інші люди схвалювали її вчинки; Б) передусім виконувати свою справу; В) її не можна було б критикувати за виконану роботу.

27. Найкраще я відпочиваю у вільний час, якщо: А) спілкуюсь з друзями; Б) дивлюсь цікаві фільми; В) займаюсь своєю улюбленою справою.

## **ТЕСТОВИЙ МАТЕРІАЛ ДО ТЕСТУ-ОПИТУВАЛЬНИКА САМОСТАВЛЕННЯ (В. СТОЛІНА, С. ПАНТЕЛЄВА)**

**Інструкція:** «Уважно прочитайте запропоновані Вам твердження і обведіть одну з двох відповідей на окремому бланку поряд з номером кожного твердження: обведіть знак “+” - якщо Ви погоджуєтесь або знак “-” – якщо не погоджуєтесь. Над твердженнями довго не роздумуйте. Правильних і неправильних відповідей немає.

### **Текст опитувальника.**

1. Мої слова не так уже й часто розходяться з ділом.
2. Випадковому знайомому я швидше за все видамся людиною приємною.
3. До чужих проблем я завжди ставлюсь з тим же розумінням, що і до своїх.
4. У мене часто виникає відчуття, що те, про що я подумки з собою розмовляю, мені неприємне.
5. Думаю, що більшість моїх знайомих ставиться до мене з симпатією.
6. Найрозумніше, що може зробити людина у своєму житті, – це підкоритися власній долі.

7. У мене достатньо здібностей та енергії втілити в життя задумане.
8. Якби Я роздвоївся, то мені було б дуже цікаво спілкуватися зі своїм двійником.
9. Я не здатен завдати душевного болю коханим та рідним мені людям.
10. Я вважаю, що іноді не гріх пожаліти самого себе.
11. Зробивши якийсь промах, я часто не можу зрозуміти, як мені могло прийти в голову, що із задуманого могло вийти щось хороше.
12. Частіше я схвалюю свої плани і вчинки.
13. В моїй особистості є, мабуть, щось таке, що здатне викликати у інших гостру неприязнь.
14. Коли я намагаюся себе оцінити, я насамперед бачу свої недоліки.
15. У мене не виходить бути для коханої людини цікавим тривалий час.
16. Можна сказати, що я ціную себе досить високо.
17. Мій внутрішній голос рідко підказує мені те, з чим би я кінець кінцем погодився.
18. Багато моїх знайомих не сприймають мене серйозно.
19. Бувало, і не раз, що я сам сильно ненавидів себе.
20. Мені дуже заважає нестача волі, енергії та цілеспрямованості.
21. В моєму житті виникали такі обставини, коли я йшов на угоду з власною совістю.
22. Іноді я сам себе погано розумію.
23. Часом мені буває дуже болісно спілкуватися з самим собою.
24. Думаю, що без великих зусиль міг би знайти спільну мову з будь-якою розумною та знаючою людиною.
25. Якщо я і ставлюся до кого-небудь з докором, то насамперед до самого себе.
26. Іноді я сумніваюсь, чи можна любити мене по-справжньому.

27. Часто мої суперечки з самим собою обриваються думкою, що все одно вийде не так, як я вирішив.
28. Моє ставлення до самого себе можна назвати дружнім.
29. Навряд чи знайдуться люди, яким я не по душі.
30. Часто я не без сарказму жартую над собою.
31. Якби моє друге «Я» існувало, то для мене це був би найнудніший партнер по спілкуванню.
32. Я вважаю, що я достатньо склався як особистість і тому не витрачаю багато сили на те, щоб в чомусь стати іншим.
33. В цілому мене влаштовує те, який я є.
34. На жаль, дуже багато не розділяють моїх поглядів на життя.
35. Загалом я можу сказати, що поважаю себе.
36. Я думаю, що маю надійного і розумного порадника в самому собі.
37. Я досить часто дратуюсь від самого себе.
38. Я часто, але досить безуспішно, намагаюсь в собі щось змінити.
39. Я думаю, що моя особистість значно цікавіша і багатша, ніж це може видатися на перший погляд.
40. Мої достоїнства загалом переважають над моїми недоліками.
41. Я рідко залишаюсь незрозумілим в самому важливому для мене.
42. Думаю, що інші в цілому оцінюють мене досить високо.
43. Те, що зі мною трапляється, - це справа моїх рук.
44. Якщо я сперечаюсь з собою, то завжди впевнений, що знайду єдине правильне рішення.
45. Коли зі мною трапляються неприємності, як правило, я кажу: «Так тобі і треба».
46. Я не вважаю, що достатньо духовно цікавий для того, щоб бути привабливим для багатьох людей.
47. У мене часто виникають сумніви, чи такий я насправді, яким себе уявляю.
48. Я не здатен зрадити навіть подумки.

49. Частіше всього я думаю про себе з дружньою іронією.
50. Мені здається, що мало хто може подумати про мене погано.
51. Я впевнений, що на мене можна покластися у самих відповідальних справах.
52. Я можу сказати, що в цілому я контролюю свою долю.
53. Я ніколи не видаю думки, які мені сподобались за свої.
54. Яким би я не видавався оточуючим, я знаю, що в глибині душі я кращий, ніж більшість інших.
55. Я хотів би залишитися таким, який я є.
56. Я завжди радий критиці на мою адресу, якщо вона обґрунтована і справедлива.
57. Мені здається, що якби таких людей як я було більше, то життя змінилося б на краще.
58. Моя думка має достатню вагу в очах оточуючих.
59. Щось заважає мені зрозуміти себе по-справжньому.
60. У мені є чимало такого, що навряд чи викликає симпатію.
61. В складних обставинах я зазвичай не чекаю, доки проблеми вирішаться самі собою.
62. Іноді я намагаюсь видати себе не за того, хто я є.
63. Бути поблажливим до власних слабостей цілком природно.
64. Я впевнився, що глибоке проникнення в себе – малоприємне та досить ризиковане заняття.
65. Я ніколи не дратуюсь і не злюсь без особливих на те причин.
66. В мене бували такі моменти, коли я розумів, що мене є за що зневажати.
67. Я часто відчуваю, що мало впливаю на те, що зі мною відбувається.
68. Саме багатство та глибина мого внутрішнього світу і визначають мою цінність як особистості.

69. Тривалі суперечки з собою частіше залишають гіркий осадок в моїй душі, ніж приносять полегшення.
70. Думаю, що спілкування зі мною приносить людям відверте задоволення.
71. Якщо говорити відверто, іноді я буваю дуже неприємним.
72. Можна сказати, що я собі подобаюсь.
73. Я – людина надійна.
74. Здійснення мої бажань мало залежить від везіння.
75. Моє внутрішнє “Я” завжди мені цікаве.
76. Мені дуже просто переконати себе не засмучуватися через дрібниці.
77. Близьким людям притаманно мене недооцінювати.
78. У мене в житті часто бувають хвилини, коли я сам собі огидний.
79. Мені здається, що я все-таки не вмію сердитися на себе по-справжньому.
80. Я переконався, що в серйозних справах на мене краще не розраховувати.
81. Іноді мені здається, що я якийсь дивний.
82. Я не схильний пасувати перед труднощами.
83. Моє власне «Я» не видається мені чимось вартим уваги.
84. Мені здається, що глибоко обдумуючи свої внутрішні проблеми, я навчився значно краще себе розуміти.
85. Навряд чи я викликаю симпатію у більшості моїх знайомих.
86. Мені траплялось робити такі вчинки, яким навряд чи можна знайти виправдання.
87. Десь у глибині душі я вважаю себе слабаком.
88. Якщо я відверто і звинувачую себе в чомусь, то, як правило, викривального запалу вистачає ненадовго.
89. Мій характер, яким би він не був, цілком мене влаштовує.
90. Я цілком ясно уявляю собі, що чекає мене попереду.

91. Іноді мені буває досить важко знайти спільну мову зі своїм внутрішнім “Я”.
92. Мої думки про себе найчастіше зводяться до звинувачень на власну адресу.
93. Я не хотів би сильно мінятися навіть на краще, тому що кожна зміна – це втрата якоїсь дорогої часточки самого себе.
94. В результаті моїх дій досить часто виходить зовсім не те, на що я розраховував.
95. Навряд чи в мені є щось, чого б я не знав.
96. Мені ще багато чого не вистачає, щоб з впевненістю сказати собі: ”Так, я цілком зріла особистість”.
97. В мені цілком мирно вживаються як мої достоїнства, так і мої недоліки.
98. Іноді я надаю “безкорисну” допомогу людям лише для того, щоб краще виглядати у власних очах.
99. Мені досить часто і безуспішно доводиться виправдовуватися перед самим собою.
100. Ті, хто мене не любить, просто не знають, яка я людина.
101. Переконати себе в чомусь для мене нескладно.
102. Я не відчуваю нестачі в близьких та розуміючих мене людях.
103. Мені здається, що мало хто поважає мене по-справжньому.
104. Якщо не бути дріб’язковим, то в цілому мене себе немає в чому дорікнути.
105. Я сам створив себе таким, який я є.
106. Думка інших про мене цілком співпадає з моєю власною.
107. Я сам хотів багато в чому себе переробити.
108. До мене ставляться так, як я того заслуговую.
109. Думаю, що моя доля все-одно складеться не так, як мені хотілося тепер.
110. Впевнений, що в житті я на своєму місці.